

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20649> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sanders, George

Title: Het present van Staat : de gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal, 1588-1795

Issue Date: 2013-03-21

I

De institutionele en internationale context

Het onderwerp van dit boek zijn de vereringen van de Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden tussen 1588 en 1796 en, in striktere zin, de ketens, kettingen en medailles die de Hoog Mogende Heren in die periode vereerden. In dit inleidende hoofdstuk komt de context aan bod. Het is opgebouwd uit twee delen. Het eerste deel schetst de historische en institutionele context van de Republiek. Na de uitvaardiging van het Plakkaat van Verlatinge in 1581 en na het vertrek van Anjou en Leicester kwam de soevereiniteit te liggen bij de provinciale overheden. De Staten-Generaal vertegenwoordigden de Republiek naar buiten toe en namen de landsverdediging en de financiering ervan op zich. Hoe was de verhouding tussen Staten-Generaal en gewestelijke staten? En welke rol speelden de stadhouders in dit geheel? De Staten-Generaal reikten de presenten van Staat uit, maar zij waren binnen de Republiek niet de enige instelling die vereringen in de vorm van ketens, kettingen en medailles schonk. Welke instellingen gaven ook dergelijke vereringen en hoe zagen die eruit? En hoe verhielden deze zich tot de presenten van Staat: is er sprake van overlap, van concurrentie of juist van samenwerking?

Het tweede gedeelte van het hoofdstuk behandelt de internationale context. Met hun republikeinse staatsinrichting waren de Verenigde Nederlanden een uitzondering in het grotendeels door koningen en vorsten bestuurde Europa. Sommige vorsten beschikten over ridderorden en verhieven verdienstelijke personen in de adelstand. Daarnaast bestonden er verschillende soorten vereringen, bedoeld om te worden geschonken aan vertrekkende gezanten en verdienstelijke personen. Ging het daarbij ook om ketens, kettingen en medailles of hadden deze vereringen andere vormen? En wat was de waarde van de geschenken die aan vertrekkende Staatse gezanten werden gegeven?

De institutionele context

Inleiding

De beeldenstorm en de hardhandige pogingen van de hertog van Alva om de daaruit voortvloeiende onrust de kop in te drukken markeren het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Voor de Lage Landen had de oorlog met de Spaanse Habsburgers, die de Nederlanden van circa 1565 tot 1648 in zijn greep zou houden, in tal van opzichten verstrekken gevolgen. Vier decennia na het uitbreken van de beeldenstorm waren de zeventien gewesten, die onder Habsburgs bestuur verenigd nog tot een zekere mate van eenheid gesmeed leken te worden, verdeeld in twee machtsblokken die elkaar op leven en dood bestreden. Vooral door toedoen van landvoogd Alexander Farnese, prins van Parma, waren de tien zuidelijke gewesten in de jaren 1578-1585 weer onder het gezag van Filips II teruggebracht. Kort voor zijn overlijden in 1598 had Filips II afstand van de Nederlanden gedaan ten gunste van zijn dochter Isabella en haar echtgenoot Albrecht van Oostenrijk. De aartshertogen regeerden als soevereinen, al waren aan hun soeverein gezag grenzen gesteld. Zo zouden de Nederlanden weer aan Spanje terugvallen als hun huwelijk kinderloos bleef en was het Brusselse bestuur in militair en financieel opzicht afhankelijk van Spanje.

De belangrijkste beperking van het aartshertogelijk gezag was echter gelegen in het feit dat Filips II alle zeventien gewesten aan Albrecht en Isabella had geschonken. In de praktijk hadden de zeven noordelijke gewesten zich echter al geruime tijd tevoren losgemaakt van de Spaanse koning, die zij op 22 juli 1581 officieel als tiran hadden afgezet. In het befaamde Plakkaat van Verlatinge hadden zij hun besluit wereldkundig gemaakt én hun beweegredenen uiteen gezet. In de jaren daarna waren de noordelijke Nederlanden hun eigen weg gegaan en tot een afzonderlijke republiek uitgegroeid.

Uitgeput en oorlogsmoe begonnen noord en zuid in 1606 besprekingen die moesten leiden tot beëindiging van de strijd. Na lange en moeizame onderhandelingen kwamen beide partijen op 9 april 1609 een bestand overeen met een looptijd van twaalf jaar. Wie dat wilde, kon in de tekst van het Bestand een zekere mate van erkenning van de noordelijke Nederlanden als onafhankelijke republiek lezen, maar geen overdracht van soevereiniteit. De laatste kwam pas toen Spanje en de Republiek op 15 mei 1648 te Munster definitief vrede sloten. Op dat moment werden de zuidelijke Nederlanden, na het kinderloos overlijden van Albrecht in 1621 en van Isabella in 1633, al weer geruime tijd vanuit Madrid bestuurd.

Op institutioneel vlak waren de consequenties van de Tachtigjarige Oorlog voor de noordelijke Nederlanden enorm: van afzonderlijke gewesten onder één Habsburgse landsheer in de jaren zestig van de zestiende eeuw groeiden zij uit tot een onafhankelijke confederatie van zeven gewesten die samen de Republiek der Verenigde Nederlanden vormden. Pas meer dan twee eeuwen later zou de inval van de

Franse revolutionaire troepen onder maarschalk Pichegru in januari 1795 een einde maken aan het bestaan van de Republiek.¹

De institutionele ontwikkeling van de Republiek der Verenigde Nederlanden

Het is goed om stil te staan bij de bestuurlijke ontwikkeling en de institutionele wordingsgeschiedenis van de Republiek.² Voor een goed begrip is het daarbij van groot belang om in het oog te houden dat het uiteindelijke resultaat niet het gevolg was van een doelbewust, gericht streven, maar geleid en bepaald werd door de omstandigheden, door het toeval. We hebben van doen met ontwikkelingen waarbij de internationale politieke constellatie een niet onbelangrijke rol speelde en waarin voor sterke persoonlijkheden de mogelijkheid bestond om een stempel op de gebeurtenissen te drukken. De bestuurlijke en institutionele ontwikkeling in de noordelijke Nederlanden is dan ook niet te zien als de uitkomst van een lineair proces, maar veeleer als een aarzelende zoektocht, die met vallen en opstaan leidde tot een resultaat dat niemand aan het begin had voorzien.³

In theorie was de institutionele situatie in de Lage Landen tot aan de uitvaardiging van het Plakkaat van Verlatinge in 1581 in zekere zin overzichtelijk: formeel erkenden alle zeventien gewesten Filips II nog steeds als soeverein. Maar in de praktijk was de situatie veel minder duidelijk. Sinds medio 1572 waren de gewesten Holland en Zeeland grotendeels in handen van opstandelingen. Van 19 tot en met 23 juli 1572 kwamen in het Augustijnenklooster te Dordrecht vertegenwoordigers van verschillende Hollandse steden bijeen in een 'vrije' Statenvergadering. De bijeenkomst was uitgeschreven door Dordrecht, de oudste en in rangorde eerste stad van het gewest. De vrije Statenvergadering erkende Willem van Oranje als stadhouder van Holland, 'daer toe van de Conincklijke Majesteyt [i.e. Filips II] wettelijk ende behoerlijk gecommiteert'.⁴ Met de bijeenroeping van de Statenvergadering trok het gewest in feite bevoegdheden aan zich, die het formeel niet bezat: alleen Filips II zelf als landsheer óf de stadhouder die hem in het gewest vertegenwoordigde, hadden het recht om een Statenvergadering uit te schrijven. Maar ook het feit dat de Staten zelfstandig besluiten namen én eigenmachtig bepaalden wie zij als wettige vertegenwoordiger van de landsheer zouden erkennen, was beslist revolutionair. In juni 1575 sloten Holland en Zeeland zich aaneen in een unie, als twee onafhankelijke gewesten maar beide met Willem van Oranje als hun stadhouder. Officieel traden de Staten en de stadhouder op uit naam van koning Filips II, maar in de praktijk regeerden zij volstrekt onafhankelijk van Madrid of Brussel.

1 Zie voor de ontstaansgeschiedenis van de Republiek Israel, *Dutch Republic*, Groenveld, *Tachtigjarige Oorlog* en Van Deursen, 'Staatsinstellingen'.

2 De belangrijkste werken op dit gebied zijn Fruin, *Staatsinstellingen* en Fockema Andreae, *Nederlandse staat*.

3 Groenveld, *Unie*, 21: 'het onverwachte resultaat van een niet gepland proces van staatsvorming'.

4 Id., *Tachtigjarige Oorlog*, 95.

Toen in het voorjaar van 1576 de door Filips II in Brussel aangestelde landvoogd don Luis de Zúñiga y Requesens plotseling overleed, ontstond in de Nederlanden een machtsvacuüm. Plunderingen door slecht betaalde Spaanse troepen en de afsluiting van de vaarwegen door de opstandelingen in Holland en Zeeland hadden in Vlaanderen voor stagnatie en economische achteruitgang gezorgd. De Staten van Brabant dwongen de Raad van State als waarnemend landvoogd alle gewesten die de koning trouw gebleven waren op te roepen voor een vergadering van de Staten-Generaal. Doel was om ervoor te zorgen dat alle Spaanse troepen uit de Nederlanden zouden vertrekken, dat vreemde ambtenaren plaats zouden maken voor Nederlandse en dat overleg plaats zou vinden met de opstandige gewesten Holland en Zeeland. Met het inschakelen van de Raad van State werd gepoogd de schijn van legitimiteit op te houden. In werkelijkheid was het initiatief van de Staten van Brabant echter wederrechtelijk: alleen de landvoogd zelf kon namelijk de vertegenwoordigers van de gewesten ter Staten-Generaal bijeen roepen.

De onderhandelingen tussen de Staten-Generaal en de opstandige gewesten Holland en Zeeland begonnen in oktober 1576 in Gent. Ze vlotten zozeer dat al op 8 november 1576 de Pacificatie van Gent kon worden getekend. Hierbij werd afgesproken dat de Spaanse troepen de Nederlanden dienden te verlaten en dat de Staten-Generaal in het vervolg uit eigen beweging bijeen zouden komen. Ook werd het gezag van Willem van Oranje over Holland en Zeeland erkend. Wat de religie betreft, bepaalde het verdrag dat de status quo zou worden gehandhaafd. Met de Pacificatie van Gent leek een hereniging van de gewesten een stap dichterbij te zijn gekomen.

Maar de samenwerking bleek nogal wankel. Op 6 januari 1579 sloten de conservatieve en streng katholieke Waalse gewesten Artesië en Henegouwen de Unie van Atrecht, waarmee zij binnen de Pacificatie een apart blok vormden. Zij wilden behoud van hun privileges en van het katholieke geloof, het vertrek van alle buitenlandse troepen en gehoorzaamheid aan koning Filips II. Op 17 mei 1579 sloten de bij de Unie aangesloten gewesten het Traktaat van Atrecht, waarmee zij zich met de koning en diens nieuwe landvoogd Parma verzoenden.

Voor de meeste andere gewesten behoorde een vergelijk met de koning niet tot de mogelijkheden. Zij sloten zich op 23 januari 1579 aaneen tot de Nadere Unie van Utrecht, een defensief verbond gericht op de verdrijving van de Spanjaarden dat de contouren schetste voor een langdurige samenwerking tussen de zelfstandige gewesten die deelnamen.

Na 1579 zou Parma Vlaanderen, Brabant, Limburg, de gebieden tot aan de grote rivieren, Groningen en de oostelijke delen van Gelderland en Overijssel gewapenderhand veroveren. De veroveringen van Parma leidden ertoe dat de Unie van Utrecht 'een bondgenootschap achter de grote rivieren' werd.⁵

5 Groenveld, *Unie*, 18.

Al die tijd hadden de statenvergaderingen van de opstandige gewesten vastgehouden aan de opvatting dat zij uit naam van koning Filips II regeerden en dat de prins van Oranje niet meer was dan diens vertegenwoordiger. Dat veranderde toen de koning Willem van Oranje op 15 maart 1580 in de ban deed als 'hooft, beruerder en bederver van tgeheel Christenrijck ende namentlyck van dese Nederlanden', waarbij eenieder werd opgeroepen om hem tegen een beloning 'te beschadigen, offenderen ende vuyter weerelt te helpen'.⁶ In reactie daarop besloten de Staten-Generaal om Filips II te 'verlaten' en naar een andere landsheer op zoek te gaan. Uiteindelijk viel de keuze op François Hercule van Valois, hertog van Anjou, de jongere broer van de Franse koning Hendrik III. In februari 1582 werd hij feestelijk ingehaald als vorst van de meeste opstandige Nederlanden. Met deze keuze hoopten de opstandige gewesten steun van Franse zijde te verkrijgen. Maar het bewind van Anjou was weinig succesvol: er ging weinig leiding van hem uit. Ook kreeg de nieuwe landsheer weinig echte politieke macht en hielden de Staten-Generaal vooral in financieel opzicht de touwtjes stevig in handen. En de opstandige gewesten Holland en Zeeland weigerden zelfs hem te erkennen. In plaats daarvan begonnen zij besprekingen over de toekenning van de grafentitel aan de prins van Oranje. Geërgerd trachtte Anjou langs militaire weg de macht in Brabant en Vlaanderen te grijpen. Toen deze poging tot staatsgreep mislukte, keerde hij in juni 1583 naar Frankrijk terug, waar hij een jaar later overleed.

Na het vertrek van Anjou kwam de feitelijke leiding in de opstandige gewesten te liggen bij Oranje en de Staten-Generaal, totdat de eerste in juli 1584 door Balthasar Gerardsz. werd vermoord. Onderwijl boekte Parma in de zuidelijke Nederlanden het ene succes na het andere, met als hoogtepunt de langdurige en ingenieuze uitgevoerde belegering van de stad Antwerpen, die in augustus 1585 in Spaanse handen viel (afb. 1.1). Dit alles maakte de jaren 1583-1585 tot de moeilijkste uit de hele opstand. De Staten-Generaal wendden zich vervolgens tot Hendrik III van Frankrijk met het verzoek om de soevereiniteit over de Lage Landen op zich te nemen, maar de koning wenste geen oorlog met Filips II te riskeren en wees het aanbod van de hand. Er bleef nu nog een mogelijkheid voor buitenlandse steun over: de Engelse vorstin Elizabeth I. In juli 1585 vertrok een gezantschap van de opstandige gewesten om haar de soevereiniteit aan te bieden. Net als Hendrik III ging de koningin niet op het aanbod in, al was zij uiteindelijk wel bereid om hulp te bieden: in het op 20 augustus 1585 gesloten verdrag van Nonsuch werd afgesproken dat Engeland geld en 5.000 man zou sturen. Als onderpand voor terugbetaling én als garantie dat de opstandige gewesten niet buiten haar om vrede met Spanje zouden sluiten, werd aan de Engelse vorstin het beheer over de pandsteden Vlissingen en Den Briel en over het fort Rammekens afgestaan. Daarmee controleerden de Engelsen de mon-

6 Groenveld, *Tachtigjarige Oorlog*, 114 met de afbeelding van de *Ban ende edict by vorme van proscriptie vuytgegaen by onssen alregenadichsten heere de coninck, tegens Wilhelm van Nassau, prince van Oraignyen [...]*.

Afb. 1.1 Medaille op de Inname van Antwerpen. Door Jacques Jonghelinck, 1585. Goud, 46,4 mm, 38,27 gram. [Paleis Het Loo Nationaal Museum, Apeldoorn. Bruikleen Stichting tot Instandhouding van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden]

den van Schelde, Rijn en Maas. Tot bevelhebber over de Engelse troepen en adviseur van de Staten-Generaal benoemde Elizabeth haar vertrouweling Robert Dudley, graaf van Leicester.

In december 1585 arriveerde Leicester in de opstandige gewesten, waar hij op 1 februari 1586 tot gouverneur-generaal werd benoemd. Maar net als Anjou zou Leicester geen rol van doorslaggevend belang spelen: hij bleek een slecht militair aanvoerder en zijn centralistische politiek bracht hem al snel in conflict met de gewesten. Daar kwam nog bij dat de Engelse hulptroepen niet erg betrouwbaar waren: als gevolg van verraad van Engelse officieren vielen Deventer en Zutphen in Spaanse handen en lukte het niet om het door Parma belegerde Sluis te ontzetten. Uiteindelijk werd Leicester het bevel over het leger ontnomen, waarna hij in december 1587 naar Engeland terugkeerde. Hier deed hij op 17 december 1587 afstand van het bewind over de opstandige gewesten. Op 1 april 1588 overhandigde het Engelse lid van de Raad van State Henry Killigrew de akte van afstand aan de Staten-Generaal.⁷

Met het vertrek van Leicester deed zich een geheel nieuwe situatie voor: de opstandige gewesten hadden nu definitief geen landsheer meer. En na de weinig succesvolle experimenten uit de voorgaande jaren was niet alleen de bereidheid om de soevereiniteit aan een buitenlandse vorst op te dragen niet zo heel groot meer, maar ontbrak het tevens aan mogelijke kandidaten voor de functie. Met ingang van 1588 namen de gewestelijke staten zelf de rol van landsheer op zich. Een rol die zij in feite al eerder hadden gespeeld.

Daarmee maakte het eenhoofdige, monarchale soevereiniteitsmodel plaats voor een veel complexere situatie waarin de soevereiniteit berustte bij én gedeeld werd

7 Japikse (ed.), *RSG 1588-1589*, 219 (1 april 1588).

door verschillende vertegenwoordigende colleges die, door de omstandigheden gedwongen, genoodzaakt waren om een aantal onderwerpen van algemene aard zoals de landsverdediging, de financiering daarvan en de buitenlandse politiek in onderling overleg vorm te geven en uit te voeren. In de nieuwe situatie werd elk van de statenvergaderingen van de zes opstandige gewesten de opvolger van de vroegere landsheer. En in 1595 werd hier als zevende en laatste nog het gewest van Stad en Lande toegevoegd. De in de vergadering gekozen vertegenwoordigers waren de afgevaardigden van de adel en de steden; zij traden op als soevereine bestuurders van het gewest. Het overleg over de onderwerpen van algemene aard vond plaats in de Raad van State en in de Staten-Generaal. Dit laatste college kwam in Brussel en Antwerpen bijeen en, nadat die beide steden in handen van Parma waren gevallen, in Middelburg en na 1585 voorgoed te Den Haag. Vanaf 1593 kwamen de Staten-Generaal dagelijks bijeen. Het is goed om daarbij in het oog te houden dat de soevereiniteit niet bij dit college lag: de Staten-Generaal voerden taken uit die door de soevereine gewesten aan hen gedelegeerd waren. Groenveld gebruikt in dit verband de aanduiding 'intergouvernementeel'.⁸

Zelfs voor de stadhouder, die oorspronkelijk de vervanger van de afwezige vorst was, was in het nieuwe bestel plaats. Strikt formeel was hij de hoogste dienaar van de Staten der gewesten die hem aanstelden, al gingen zijn macht en zijn aanzien in de praktijk die van een dienaar vaak verre te boven. Hoezeer echter de stadhouder een door de gewesten aangestelde functionaris bleef, bleek na de plotselinge dood van stadhouder Willem II in 1650 en opnieuw na het kinderloos overlijden van diens zoon koning-stadhouder Willem III in 1702. Onder leiding van Holland besloten verschillende gewesten om geen nieuwe stadhouder aan te stellen. Het is goed om daarbij te bedenken dat de beide stadhouderloze tijdperken tezamen een periode van bijna 70 jaar besloegen. Dat wil zeggen dat een groot aantal gewesten gedurende 1/3 deel van het bestaan van de Republiek geen stadhouder kende.⁹

Vanaf 1588 kregen de daadwerkelijke machtsverhoudingen tussen de verschillende instituties geleidelijk vorm, in een voortdurend proces, waarbij geregeld wisselingen optraden en accenten werden verlegd. Duidelijk is dat de Staten-Generaal de Raad van State als belangrijkste generaliteitsinstelling volkomen overvleugelden. En omdat de Staten-Generaal, anders dan de gewestelijke statenvergaderingen, dagelijks in vergadering bijeen kwamen en bovendien ook de buitenlandse politiek bestierden, golden zij voor buitenstaanders al snel als het belangrijkste college in de Republiek. Tegelijkertijd bood het institutionele bouwwerk van de Republiek kansen en mogelijkheden aan kundige en krachtdadige ambtenaren, die, anders dan de voortdurend wisselende en roulerende leden van de gewestelijke sta-

8 Groenveld, *Regeren*, 14 en id., *Unie*, 21.

9 Friesland had tijdens beide stadhouderloze tijdperken wel een stadhouder, afkomstig uit het Huis Nassau-Dietz; Groningen en Drenthe hadden tijdens het tweede stadhouderloze tijdperk gedurende een aantal jaren geen stadhouder.

tenvergaderingen en de gedeputeerden ter Staten-Generaal, ten volle konden profiteren van hun grote, gedurende lange tijd opgebouwde kennis en ervaring en van het omvangrijke netwerk van relaties die zij tijdens hun lange zittingsduur hadden opgebouwd. Op de eerste plaats moet hier gedacht worden aan stadhouders als Willem I, Maurits, Frederik Hendrik, Willem III en de erfstadhouders Willem IV en Willem V, die door de buitenwacht geregeld werden beschouwd als soevereine heersers. Maar ook krachtige persoonlijkheden als landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt en de raadspensionarissen Johan de Witt en Simon van Slingelandt en lang zittende functionarissen zoals de griffiers Fagel konden een belangrijk stempel op de politiek van de Republiek drukken. Daarbij hadden landsadvocaat en raadspensionaris het grote voordeel dat zij meevergaderend lid van de Staten en de Staten-Generaal waren en daardoor de vergaderingen op een veel directere wijze konden sturen.

Instelling en verlening van vereringen

Artikel 43 van de op 29 maart 1814 door een commissie onder leiding van mr. Gijsbert Karel van Hogendorp opgestelde grondwet luidde ‘de soevereine vorst, eene ridder-orde willende instellen, draagt daaromtrent aan de Staten Generaal eene wet voor’. Het artikel maakt deel uit van de zesde afdeling getiteld ‘van de macht des konings’.¹⁰ Een decennium eerder had het koninkrijk Holland een zelfde weg gekozen, toen Lodewijk Napoleon bij wet van 12 december 1806 de ‘Order van de Unie’ en de ‘Koninglijke Order van Verdiensten’ stichtte en vervolgens op 13 februari 1807 opnieuw bij wet de samenvoeging van beide orden tot de ‘Koninglijke Order van Holland’ regelde.¹¹ En nadien werden verschillende nadere bepalingen als reglementen, aanvullingen en wijzigingen eveneens bij koninklijk decreet uitgevaardigd.¹² Wat de voorbeelden duidelijk maken, is dat aan het begin van de negentiende eeuw in Nederland de instelling van ridderorden en het verlenen van vereringen als een vorstelijk prerogatief werden beschouwd. In navolging van andere monarchieën, waar dat al veel langer het geval was.

Heel anders was het gesteld in de Republiek der Verenigde Nederlanden, waar de zeven gewestelijke staten gezamenlijk de afgezette landsheer als soeverein waren opgevolgd. In de praktijk bestond er een heel scala van instellingen en instituties, die belangrijke bevoegdheden hadden verkregen en bestuurlijke taken verrichtten. Op de eerste plaats waren er de Statenvergaderingen, die het bestuur van de zeven gewesten vormden. Daarnaast waren er de gemeenschappelijke generaliteitsinstellingen, zoals de Staten-Generaal, die het buitenlands beleid op zich namen, de Raad

¹⁰ Zie voor de tekst van de grondwet van 1814 www.republikanisme.nl-grond1814.html, geraadpleegd 23 januari 2011.

¹¹ Zie voor de tekst van beide wetten Schutte, *Unie*, 30 (bijlage I) en 34 (bijlage IV).

¹² *Ibid.*, 31 (bijlage II), 34 (bijlage V), 35 (bijlage VI), 39 (bijlage X), 40 (bijlage XI) en 41 (bijlage XIII).

van State, die zich bezig hield met het leger en het bestuur van de generaliteitslanden en de admiraliteiten die zich om maritieme aangelegenheden bekommerden. En dan waren er de VOC en WIC, die de handel op de Oost en de West uitoefenden. Vrijwel al deze instellingen gaven uit eigen naam beloningen, vereringen en geschenken, die verschillende vormen aan konden nemen, variërend van eenvoudige betalingen in geld tot kostbare kunstvoorwerpen als tapijten en goud- en zilverwerk. Hieronder vielen ook gouden ketens, kettingen en medailles. Soms betrof het sporadische en incidentele verleningen, in andere gevallen was er sprake van periodiek terugkerende vereringen, zoals bij de VOC.

In alle gevallen geldt dat het zoeken naar wetten, resoluties, besluiten of andere teksten, waarin de instelling van dergelijke eerbewijzen is vastgelegd, zinloos is. Reden is dat deze er nooit zijn geweest. De veronderstelling dat tijdens het Ancien Regime instellingswetten zouden hebben bestaan zoals die ten tijde van de regeringen van Lodewijk Napoleon en Willem I werden uitgevaardigd, is een anachronisme en een miskenning van de bestuurlijke praktijk uit die periode. Net als de Staten-Generaal en de gewestelijke Statenvergaderingen namen ook de andere colleges besluiten op basis van in het verleden genomen beslissingen, waarbij voortdurend retroacta geraadpleegd werden.¹³ Een instellingsbesluit veronderstelt een voornemen om op grond van duidelijk omschreven criteria vereringen te doen. In de Republiek ontbrak het aan een dergelijk voornemen en van duidelijke criteria was pas vanaf het einde van de zeventiende eeuw sprake.

In de volgende paragrafen zullen die instellingen die ook ketens, kettingen en medailles vereerden, de revue passeren, waarbij een groot aantal voorbeelden van dergelijke vereringen aan bod komen.

De gewestelijke Staten

Wat opvalt, is dat de gewestelijke staten als eigenlijke dragers van de soevereiniteit slechts sporadisch ketens, kettingen en medailles vereerden én, zo zij hiertoe al besloten, dit beslist veel minder regelmatig en frequent deden dan de Staten-Generaal. Het zwaartepunt lijkt daarbij te liggen op het laatste kwart van de zestiende en het eerste kwart van de zeventiende eeuw toen verschillende gewesten eigen triomfpenningen lieten slaan ter herinnering aan de successen die in de strijd tegen de Spanjaarden waren behaald.¹⁴ Zo geeft een uit juni 1635 daterende lijst van 'stemfels van de vereerpenningen' van de Staten van Utrecht een goed overzicht van de triomfpenningen die het gewest Utrecht in het eerste decennium van de zeventiende eeuw had laten vervaardigen.¹⁵ Het betreft penningen op de slag bij Nieuwpoort in 1600, de inname van Grave in 1602, de verovering van Sluis in 1604 en de sluiting

¹³ Thomassen, *Instrumenten*, 37. Ook in diverse andere overheidsarchieven komen retroacta voor.

¹⁴ Roovers, 'Triomfpenningen'. Over productie en verlening van triomfpenningen door de zeven gewesten is weinig bekend. Nader onderzoek in de archieven van de gewestelijke staten is beslist gewenst.

¹⁵ UA, Staten van Utrecht, inv.nr. 711. Met dank aan drs A.A.J. Scheffers die mij op deze lijst wees.

Afb. 1.2 Beloningspenning van de Staten van Utrecht op het Drievoudig Verbond, 1609. Goud, 51,5 mm, 42,32 gram. [Munthandel Verschoor, Strijen]

van het Twaalfjarig Bestand in 1609 (afb. 1.2).¹⁶ Volgens de door muntmeester Nicolaes van Dael ondertekende opgave berustten de stempels 'te zijner comptoire' en waren deze 'in goeden gaven wesen' (afb. 1.3).

Maar ook in latere jaren gaven de gewestelijke Staten van tijd tot tijd opdracht om herinneringsmedailles te laten slaan, vooral ter gelegenheid van de verschillende vredesluitingen van 1648 en daarna, al lijkt de oplage doorgaans voor uitdeling onder de eigen leden bedoeld te zijn geweest. Slechts sporadisch is er sprake van vereringen aan verdienstelijke personen. Zo vereerden de Staten van Holland onder meer op 23 oktober 1574 een gouden ketting ter waarde van f 600 aan Lodewijk Boisot¹⁷, in 1586 een ketting met een medaille op het ontzet van Leiden aan de Engelse ambassadeur Sir Thomas Wilkes¹⁸, op 25 juni 1594 aan de Leidse hoogleraar Josephus Justus Scaliger een ketting van f 1.000 en een penning vanwege de aanbieding van zijn werk *De emendatione temporum*¹⁹ en op 9 november 1601 een gouden keten van f 800 aan Janus Dousa, heer van Noordwijk voor het door hem aangeboden werk *Bataviae Hollandia Annales*.²⁰ Overigens werd aan Scaliger de keuze gelaten tussen de penning op het ontzet van Leiden en die op de inname van Geerttruidenberg. Maar diens geschilderde portret lijkt erop te wijzen dat de keuze uiteindelijk anders uitviel: de hoogleraar draagt een van de later in dat jaar geslagen penningen op het ontzet van Coevorden en de reductie van Groningen (afb. 1.4).

De Staten van Zeeland vereerden op hun beurt een 'medaille van Zeelant' ter

¹⁶ Van Loon, *Historipenningen*, I, 548.2: Nieuwpoort; *ibid.*, I, 567.2: Grave; *ibid.*, II, 15.3: Sluis en *ibid.*, II, 50.4: Drievoudig Verbond; Roovers, 'Triumphpenningen', nrs. 89-92.

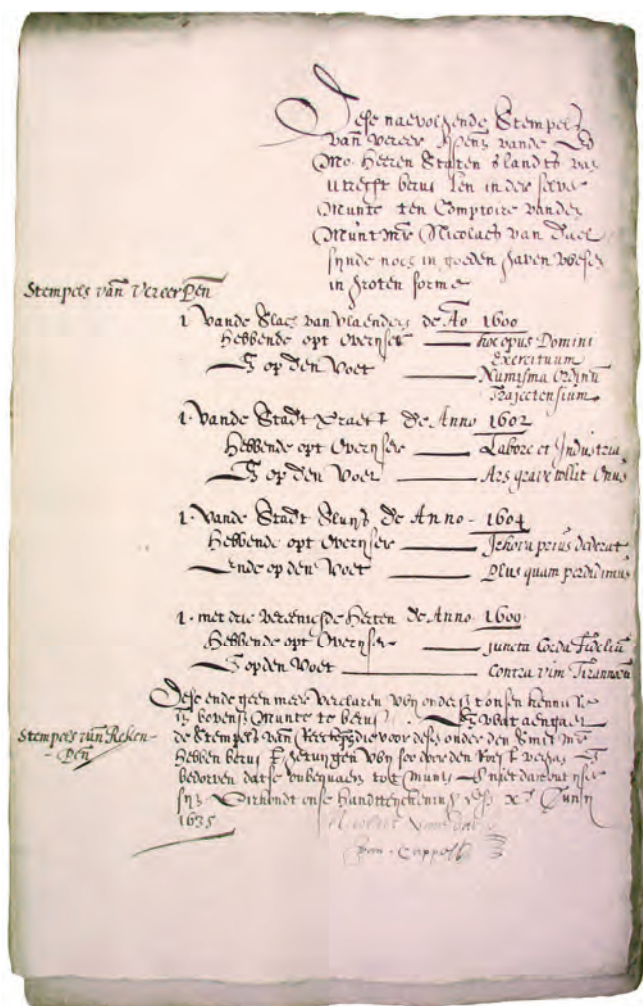
¹⁷ NA, SvH, inv.nr. 10, fol. 153 (23 oktober 1574).

¹⁸ *Ibid.*, inv.nr. 21, fol. 330 (22 juli/9 augustus 1586).

¹⁹ *Ibid.*, inv.nr. 28, fol. 210 (25 juli 1594).

²⁰ *Ibid.*, inv.nr. 35, fol. 346 (8 september 1601) en fol. 413 (9 november 1601).

Afb. 1.3 Lijst van stempels van 'Vereerpenningen' van het gewest Utrecht berustende onder muntmeester Nicolaes van Dael, 10 juni 1635. [Utrechts Archief. Archief Staten van Utrecht]

waarde van f 100 aan Joris van Spilbergen, die op 24 maart 1604 zijn opwachting in hun vergadering maakte om verslag af te leggen van zijn reis naar Indië en Ceylon.²¹ En in oktober 1652 vereerden zij commandeur Michiel Adriaensz. de Ruyter een gouden keten van 100 pond Vlaams vanwege zijn 'mannelycke dapperheyt' en 'couragieuse voorsightigheyt' in het treffen met de Engelse vloot.²²

Ook uit de achttiende eeuw zijn enkele voorbeelden bekend, zoals de penningen die op last van de Staten van Utrecht werden geslagen ter beloning van de verdedi-

²¹ De Man, 'Speelbergh', 309-310.

²² NA, PR, inv.nr. 127, fol. 420 (18 oktober 1652).

Afb. 1.4 Justus Josephus Scaliger, hoogleraar te Leiden, circa 1600. Olieverf op paneel, 61 x 51 cm. Aan een zwart lint draagt Scaliger de triomfpenning op het ontzet van Coevorden en de reductie van Groningen in 1594. [Universiteitsbibliotheek Leiden, Scaliger Instituut]

gers van Soestdijk én de penningen van de Staten van Holland bestemd voor Karel Willem Ferdinand, hertog van Brunswijk en de officieren van het Pruisische leger dat in het najaar van 1787 de Republiek binnenviel om het stadhouderlijk bewind te herstellen.²³

Het relatief beperkte aantal vereringen door de gewestelijke staten hangt beslist samen met het feit dat buitenlandse politiek en defensie tot de competentie behoorden van generaliteitscolleges als Staten-Generaal en Raad van State. Het merendeel van de verleende vereringen had nu juist betrekking op deze beide beleidsterreinen.²⁴ Het waren dan ook de Staten-Generaal die presenten gaven aan in de Republiek residerende buitenlandse gezanten en aan verdienstelijke militairen. Dit geschiedde uit naam van de verbonden gewesten. Hoezeer de Staten-Generaal het buitenlandse beleid voor zichzelf reserveerden, blijkt uit de compendia van retro-acta aangaande het ceremonieel, die in het griffiersarchief van de familie Fagel bewaard zijn gebleven.²⁵ Een van de paragrafen, die in alle versies van het compendium terugkeert, heeft tot titel 'extra-ordinaris ambassadeurs werden in geen particuliere provincien audientie geacordeerd'. Daarbij dient echter niet uit het oog te worden verloren dat de praktijk vaak heel anders was en dat de gewesten zich aan dergelijke voorschriften soms weinig gelegen lieten liggen.²⁶

De Raad van State

In de beginjaren van de Opstand zijn de Raad van State en zijn voorgangers het belangrijkste bestuurscollege dat vereringen uitreikt en opdrachten geeft om rekenen en triomfpenningen te laten slaan. Al in december 1589 besluit de Raad van State om voor eigen gebruik zilveren rekenpenningen te laten maken.²⁷ De Raad motiveert zijn besluit door erop te wijzen dat hij vanaf de komst van Leicester in 1585 altijd de rekeningen van de gewesten en van de 'particuliere officieren de lande dienende' heeft gecontroleerd.²⁸ In de jaren daarna worden met grote regelmaat aan de Hollandse Munt te Dordrecht nieuwe bestellingen geplaatst. Soms blijkt uit de resoluties van de Raad duidelijk om welke penningen het gaat. Zo besluit men op 22 januari 1593 om de muntmeester 'twee patronen' toe te sturen, waarnaar de ijzersnijder de stempels dient te snijden. Het eerste patroon heeft tot opschrift 'Stenovico, Otmarsia, Covordia captis, hoste repulso, sen. foed. pro F.F.', het tweede patroon 'eenen arm uijtte wolcken met eenen scepter houdende over die sterckten des

23 *Vervolg op Van Loon*, nrs. 693-694 en 715-716.

24 Cf. *infra*, hoofdstuk III, 225.

25 Cf. *infra*, hoofdstuk II, 114 e.v.

26 Zie voor het spanningsveld tussen gewesten en generaliteit Groenveld, *Regeren in de Republiek*.

27 Rekenpenningen of 'jetons' zijn kleine penningen met een diameter van ongeveer 3 cm, die bij wijze van fiches op een zogenaamde rekentafel werden gebruikt om met Romeinse cijfers te kunnen rekenen.

28 NA, RvS, inv.nr. 9, 23 december 1589.

Afb. 1.5 Rekenpenning op de Inname van Steenwijk, Ootmarsum en Coevorden. Door Gerard van Bylaer, 1593. Zilver, 29 mm, 6,13 gram. [Teylers Museum, Haarlem]

werelts, ende daerom gescreven inde circonferentie ‘Zelus Domini exercitum fecit hoc’ (afb. 1.5).²⁹

Interessant is de Latijnse aanduiding ‘senatus’ die de Raad zichzelf heeft aangemeten, want op grond hiervan is het mogelijk de vele penningen met de aanduiding ‘S(enatus). C(onsulto)’ die uit het laatste decennium van de zestiende en de eerste twee decennia van de zeventiende eeuw stammen te identificeren als de rekenpenningen van de Raad van State. Dat dit inderdaad juist is, blijkt uit het besluit van 14 januari 1597 om ter gelegenheid van het Drievoudig Verbond nieuwe rekenpenningen te laten munten met aan de ene zijde de Generaliteitsleeuw en aan de andere zijde ‘een drievoudige strick, daeromme staende rumpitur haut facile’. Tussen de poten van de leeuw op de voorzijde staan de letters S.C. (afb. 1.6).³⁰

Maar het blijft niet bij rekenpenningen alleen. Na de verovering van Breda met het turfschip in maart 1590 zijn het Maurits, de Raad en de Staten-Generaal die zich gezamenlijk buigen over de vereringen aan de soldaten die de overval hebben gepleegd (*bijlage II*, 2-5). Aan de schippers wordt een geldelijke beloning gegeven, terwijl de 76 soldaten uit het turfschip twee maanden extra gage en een gouden medaille van f 24 ontvangen.

Drieëneenhalf jaar later besloot de Raad voor het eerst om een eigen triomfpenning te laten slaan. Aanleiding was het feit dat de stad Geertruidenberg zich op 25 juni 1593 na een spectaculair beleg van drie maanden aan prins Maurits overgaf. Op 27 augustus bepaalde de Raad dat een ontwerp voor een medaille moest worden gemaakt, die onder de eigen leden zou worden uitgedeeld (*bijlage II*, 6). Op 29 oktober kwam de zaak nogmaals aan de orde en werd besloten ‘dat het kleijn pourtraict vande belegeringe van Geertruidenbergh bij Jacques Graijn van [Jacques de Gheyn (II) (1565-1629)] Amstelredamme door outheijt [autoriteit] vanden Raede gemaect, sal geschickt worden aen meester Gerrit Bijler Munt-snijder tot Dordrecht, ende hem aengeschreven worden, dat hij het selve soude sien te snijden, midts dat verkleijnende tot een Conincxdaelder off een Rijcxdaelder, midts dat hij dat sal mogen soo instellen als het werckelijcxt sal vallen’ (*bijlage II*, 7).³¹

De voorzijde van de penning vertoont een landkaart, waarop de vesting Geer-

²⁹ Van Loon, *Historipenningen*, I, 431.1.

³⁰ *Ibid.*, I, 481.2. Van Loon dateert de penning op 1596, het jaartal dat ook in het omschrift staat.

³¹ BHIC, RvS, inv.nr. 146, fol. 192 (27 augustus 1593) en fol. 261 (29 oktober 1593).

Afb. 1.6 Rekenpenning op het Drievoudig Verbond. Door Gerard van Bylaer, 1597. Koper, 28 mm, 5,89 gram. [Teylers Museum, Haarlem]

truidenberg is afgebeeld, gelegen aan de rivier de Donge. Ten westen van de stad ligt de Biesbosch, waarop de schepen in een halvemaanvorm liggen. Op de keerzijde staat op een versierde tafel het zevenregelige opschrift GERTRVDIS / BERGĀ(m) · AB · HISP.(anis) / VINDICANT · ORD.(ines) / CONFÆD.(erati) DVCE · PRIN(cipe) / NASS.(aviae) IN · CONSP.(ectu) / EXERC.(itus) HOST.(ium) / CIO · IO · XCIII. (*De Staten-Generaal hebben Geertruidenberg van de Spanjaarden bevrijd onder leiding van de prins van Nassau onder het oog van het leger van de vijand, 1593*) (afb. 1.7).³² De medaille heeft een diameter van 43 mm.

Inderdaad bestaat van het beleg van Geertruidenberg een kaart van Jacques de Gheyn (II). Samen met John Baptist Boazio, een Engelse ingenieur van Italiaanse afkomst, verkreeg De Gheyn van de Staten-Generaal op 21 juli 1593 octrooi om gedurende twee jaar als enige zijn kaart op het beleg van Geertruidenberg te mogen drukken en verkopen (afb. 1.8). Vermoedelijk verscheen de prent in het najaar, want op 29 oktober betaalden de Staten-Generaal De Gheyn f 120 voor het opdragen van de prent.³³ Toch lijkt het niet waarschijnlijk dat deze op twee bladen gedrukte kaart het gemelde ‘kleyn pourtraict vande belegeringe’ was.

Begin februari 1594 waren de penningen gereed. De Raad besloot nu om de muntmeester in Dordrecht aan te schrijven om veertien fijnhouden medailles van f 72, vier exemplaren van f 56 en achttien zilveren exemplaren te laten slaan ten behoeve van zijn eigen leden, de secretarissen en de commiezen Verdoes en De Fresne.³⁴

In de vijf jaar die op de inname van Geertruidenberg volgden, liet de Raad bijna ieder jaar aan de Munt te Dordrecht een nieuwe triomfpenning vervaardigen. Op 23 juli 1594 besloot hij penningen van f 100 het stuk op de reductie van Groningen te laten slaan (*bijlage II, 10*), op 12 maart 1596 ging het om medailles van f 72 op het vergaan van de ‘Zeelandse Spaansche Vloodt’ (*bijlage II, 14*) en op 16 juni 1597 om medailles ter waarde van f 100 op het Drievoudig Verbond (*bijlage II, 16*).³⁵ Met deze laatste is ongetwijfeld de penning met de drie door een hand uit de wol-

³² Van Loon, *Historipenningen*, I, 437.1; Roovers, ‘Triomfpenningen’, nr. 25.

³³ Japikse (ed.), *RSG 1593-1595*, 149 (21 juli 1593): octrooi en 149, nt. 7 (29 oktober). Zie voor de betalingsordonnantie aan De Gheyn: NA, SG, inv.nr. 12503, fol. 111 (29 oktober 1593). Zie over De Gheyns’ prent op Geertruidenberg: Klinkert, 141 e.v.

³⁴ BHIC, RvS, inv.nr. 147, fol. 26 (7 februari 1594).

³⁵ *Ibid.*, fol. 116 (23 juli 1594): reductie Groningen; NA, RvS, inv.nr. 2347, fol. 51 (12 maart 1596): Spaanse vloot; *ibid.*, inv.nr. 2348, fol. 152 (16 juni 1597): Drievoudig Verbond.

Afb. 1.7 Beloningspenning op de Inname van Geertruidenberg door Gerard van Bylaer, 1593. Goud, 43,3 mm, 44,32 gram. [Paleis Het Loo Nationaal Museum, Apeldoorn. Bruikleen Stichting tot Instandhouding van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden]

ken aan linten vastgehouden wapenschilden bedoeld. Deze voorstelling komt immers overeen met die van de hierboven vermelde rekenpenning die eveneens op last van de Raad werd geslagen (afb. 1.6).³⁶ En op 19 maart 1598 én op 6 januari 1599 werd gesproken over de vervaardiging van penningen op de overwinningen van het 'voorgaende jaar' (*bijlage II*, 20 en 22).³⁷ Uit de vrij gedetailleerde beschrijving van januari 1599 lijkt opgemaakt te kunnen worden dat het om de overwinningen in 1597 ging. In de resolutie wordt namelijk gesproken van 'seeckere geinventeerte Emblemata bij den Secretaris Huijgens voorgedragen van eenen Triumphpenning ende Leggelt', waarnaar 'seeckere konstigen ijsersnijder van Amsterdam' stempels zou hebben te snijden. Met de door Christiaan Huygens sr. ontworpen emblemata is ongetwijfeld de wapentrofee bedoeld, die voortkomt op de bij Van Loon I, 497.11 afgebeelde triomfpenning. Van dit stuk komt inderdaad ook een rekenpenning voor, terwijl triomf- en rekenpenning beide het monogram S.C. dragen (afb. 1.9). Het heeft op de keerzijde het volgende negenregelig opschrift in het Latijn: SIGNIS / AD TVRNHOVT / NOVEM ET TRIGINTA / POST OPPIDIS TRANS / RHENVN TRIBVS. / CIS SEX HISPANO / TRIMESTRI EREPTIS / CIO IO XCVII / S · C · (*Negenendertig vendels bij Turnhout, daarna in drie maanden tijd aan gene zijde van de Rijn drie, en aan deze zijde zes steden aan de Spanjaard ontnomen, 1597. Op besluit van de Raad.*)

Nog tweemaal zou de Raad hierna opdracht geven tot het laten snijden van triomfpenningen, in januari 1602 en zeven jaar later ter gelegenheid van de sluiting van het Twaalfjarig Bestand. Op 21 januari 1602 besloot de vergadering om van de rekenpenningen ook gouden exemplaren met een gewicht van een once goud te laten slaan. Mogelijk ging het daarbij om de rekenpenning op de inname van Rheinberk.³⁸

³⁶ Van Loon, *Historipenningen*, I, 481.1; Roovers, 'Triumphpenningen', nr. 29.

³⁷ BHIC, RvS, inv.nr. 2349, fol. 76 (19 maart 1598); *ibid.*, inv.nr. 2350, fol. 4 (6 januari 1599).

³⁸ NA, RvS, inv.nr. 2353, fol. 12 (12 januari 1602); Van Loon, *Historipenningen*, I, 558.

Afb. 1.8 Belegering van Geertruidenberg door Jacques de Gheyn (II) naar Jacques de Gheyn (II) en John Baptist Boazio, 1593. Gravure, 70 x 55 cm. [Rijksmuseum Amsterdam]

Afb. 1.9 Triomfpenning op de overwinningen in 1597 behaald. Door Gerard van Bylaer, naar Christiaan Huygens sr., 1599. Zilver, 51 mm, 45 gram. [Geldmuseum, Utrecht]

Op 7 en 13 mei 1609 werd in de vergadering gesproken over een ‘aensienelijke gouden penning’ ter waarde van *f* 150 (*bijlage II*, 38-39). De penning vertoont op de voorzijde drie door een hand uit de wolken aan linten vastgehouden wapenschilden binnen het omschrift *x a x domino x factvm x est x istvd x* (*Dit is door de Heer gedaan*) en op de keerzijde het opschrift: *ORD.(ines) FÆD.(erati) BELG.(ii) / A · REGE HISP.(aniarum) ET · ARC / HID.(ucibus) LIBERI · AGNITI / POST BEL.(lum) CONT.(inuum) XLII · AN(norum) / INDVCIAS PACISCVTVR / INTERV.(entione) REGVM GAL.(liae) ET / MAG.(nae) BRIT.(tanniae) ET · CVM / IISDEM · FOEDVS / RENOVANT / A°. (nno) CIC · IO · CIX* (*Na een voortdurende oorlog van tweeënveertig jaar door de koning van Spanje en de aartshertogen als vrij erkend, sluiten de Staten der Verenigde Nederlanden door de bemiddeling van de koningen van Frankrijk en Groot-Brittannië een bestand, en vernieuwen zij hun verbonden met elkaar in het jaar 1609.*) (afb. 1.10).³⁹

Alle triomfpenningen die de Raad liet maken waren zonder uitzondering bedoeld om te worden uitgedeeld onder de eigen raadslieden, secretarissen en andere beambten. Maar al meteen werden extra exemplaren besteld die als beloningspenningen dienst deden, voor verdienstelijke militairen,⁴⁰ als beloning voor schenkingen,⁴¹ aan een bode die het nieuws van de overwinning bij Nieuwpoort brengt⁴² én zelfs voor een huiswaarts vertrekkend Engelse lid van de Raad.⁴³

39 Van Loon, *Historipenningen*, II, 50.1; Roovers, ‘Triomfpenningen’, nr. 39.

40 BHIC, RvS, inv.nr. 146, fol. 192 (27 augustus 1593): aan de kapiteins De Haen en Bevery; *ibid.*, fol. 297 (18 december 1593): aan Janni Perry Sannes en twee anderen; *ibid.*, inv.nr. 147, fol. 116 (23 juli 1594): aan kapitein Schalk; NA, RvS, inv.nr. 2347, fol. 23 (7 februari 1596): aan hopman Cornelis Kalf en kapitein Schalk.

41 NA, RvS, inv.nr. 2351, fol. 221 (30 oktober 1600): aan Nicolaes van Kinschot; *ibid.*, inv.nr. 2353, fol. 99 (10 augustus 1602): aan de zoon van Sir George Gilpin.

42 *Ibid.*, fol. 157 (4 juli 1600): aan de Edelman van der Burch.

43 BHIC, RvS, inv.nr. 147, fol. 158 (23 september 1594): Sir Thomas Bodley.

Afb. 1.10 Triomfpenning op de sluiting van het Twaalfjarig Bestand. Door Gerard van Bylaer, 1609. Zilver, 52 mm, 45,5 gram. [Geldmuseum, Utrecht]

Tot aan het begin van de zeventiende eeuw lijkt het primaat wat betreft het bestellen van triomfpenningen en het verlenen van ketens en medailles als vereringen eerder bij de Raad van State dan bij de Staten-Generaal te liggen: de Raad zet de toon, die de Hoog Mogende Heren overnemen.⁴⁴ Naar het voorbeeld van de Raad laten zij vanaf 1594 ook triomfpenningen maken, bestemd voor de eigen leden. En net als de Raad gaan zij deze gebruiken ter beloning van niet-leden. Maar na 1609 zijn de verhoudingen verschoven: na die tijd zal de Raad nooit meer triomfpenningen laten slaan of vereringen doen. Uitsluitend worden nog rekenpenningen besteld. Tekenend voor de veranderde verhouding is dat de Britse ambassadeur Sir Ralph Winwood, die jarenlang zitting heeft gehad in de Raad en in 1613 huiswaarts keert, nog wel in de Raad verschijnt om afscheid te nemen, maar het zijn de Hoog Mogende Heren zelf die het besluit nemen om hem een keten van f 4.000 te schenken (*bijlage I, 1613-7*).⁴⁵

De admiraliteiten

In de Republiek lag het beleid voor het inzetten van de vloot bij de Staten-Generaal, terwijl het dagelijkse bestuur van én het toezicht op de zeezaken sinds 1597 waren opgedragen aan vijf colleges ter admiraliteit, waarvan het merendeel al in de decennia daarvoor was opgericht. Drie admiraliteitscolleges waren gevestigd in Holland, de beide andere in Zeeland en Friesland. Holland kende de admiraliteit van de Maas, die in Rotterdam zetelde, de admiraliteit van Amsterdam en de admiraliteit van het Noorderkwartier, die afwisselend in Hoorn en in Enkhuizen zetelde. De

⁴⁴ Zie voor de verhouding tussen Staten-Generaal en Raad van State Van Deursen, 'De Raad van State'.

⁴⁵ BHIC, RvS, inv.nr. 159, fol. 110 (30 augustus 1613); NA, SG, inv.nr. 3170, fol. 460 (30 augustus 1613).

Zeeuwse admiraliteit was gevestigd in Middelburg, de Friese tot 1645 in Dokkum en nadien in Harlingen. De admiraliteiten hadden bestuurlijke taken zoals het uitrusten van oorlogsschepen, de bescherming van de handel, de beveiliging van de zee en van de rivieren en de inning van de convooien en licenten, én juridische taken zoals de berechting van delicten ter zee en de regeling van het buit- en prijsrecht.

Verschillende admiraliteiten kenden eigen beloningen waarmee zij in hun dienst staande officieren en zeelieden vereerden voor bijzondere verrichtingen.⁴⁶ Vooral van de admiraliteit van Amsterdam, die van de vijf admiraliteiten de machtigste was, is hierover het nodige bekend. Behalve archivalische gegevens is ook een aantal van de door de Amsterdamse admiraliteit uitgereikte medailles bewaard gebleven.⁴⁷ Al direct nadat in 1586 in Amsterdam een college ter admiraliteit was ingericht, is er sprake van het geven van vereringen. Daarbij ging het om verschillende vormen van geschenken, die om uiteenlopende redenen werden gegeven.⁴⁸ Laten we de periodieke vereringen van broodsuiker aan de stadhouders en van vaten wijn buiten beschouwing, dan komen we in de eerste decennia zilveren en verguld zilveren vaatwerk, ringen en vooral veel betalingen in geld tegen. Gegeven werd aan schrijvers die exemplaren van hun boeken schonken of opdroegen, aan uitgevers en graveurs die kaarten presenteerden en aan belangrijke relaties of admiraliteitsbedienden ter gelegenheid van hun eigen huwelijk of dat van hun kinderen en bij wijze van pillegift. Maar vanaf het begin vonden ook vereringen plaats aan kapiteins en zeelieden vanwege het enteren en veroveren van vijandelijke schepen of andere uitingen van dapperheid. Naast de beloning in de vorm van een geldbedrag kwam ook het gouden of zilveren sifflet regelmatig als geschenk voor. Tussen 1592 en 1630 werden verschillende van dergelijke bootsmansfluitjes geschonken, waarbij de waarde varieerde van f 10 à f 12 voor het zilveren exemplaar dat in september 1591 werd vereerd aan W. Puijnen tot f 150 tot f 200 voor de in de jaren twintig en dertig geschonken gouden exemplaren.⁴⁹

Pas in 1607 doen kettingen met medailles hun intrede. Op 25 april van dat jaar vernietigde een Nederlandse vloot onder leiding van viceadmiraal Jacob van Heemskerck een in de baai van Gibraltar voor anker liggende Spaanse vloot. In deze slag bij Gibraltar verloor Van Heemskerck het leven. Op 9 oktober 1607 besloot de admiraliteit om kapitein Pieter Willemsz. Verhoeff, die zich in de slag

⁴⁶ Een omvangrijke studie naar de door de admiraliteiten en andere instellingen verleende vereringen en naar de talrijke portretten van zeehelden die vol trots de hun verleende gouden ketens tonen, ontbreekt.

⁴⁷ In 1844 ging bij een brand in het Departement van Marine een belangrijk deel van het archief van de admiraliteitscolleges verloren. In de jaren voorafgaand aan de brand deed J.C. de Jonge uitgebreid onderzoek in het admiraliteitsarchief. Bijgevolg is diens *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen* een uiterst belangrijke publicatie. Ook kon ik dankbaar gebruik maken van de gegevens die Van Zelm van Eldik in het admiraliteitsarchief liet nazoeken.

⁴⁸ Zie voor de vereringen in de periode tot en met 1647: NA, AA, inv.nrs. 1508-1511 onder de trefwoorden 'geschenken' en 'medaille'.

⁴⁹ Zie voor afbeeldingen van dergelijke siffletten: Sigmond en Kloek, *Zeeslagen*, 14-15.

Afb. 1.11 Pieter Willemsz. Verhoeff, circa 1607. Olieverf op doek, 56 x 48 cm. [Rijksmuseum, Amsterdam]

‘vromelijck’ had gedragen te vereren met f 300 ‘tot een gouwen kettingh’. Tot de verering werd besloten ‘omme hem ende andere in toecommende tijden te animeren’. Kennelijk werd Verhoeff de keuze gelaten tussen een keten en de tegenwaarde in geld, want de volgende dag werd in de vergadering meegedeeld dat Verhoeff had laten weten ‘dat hem de keeten aengenaemst sal sijn’.⁵⁰ Uit de resolutie blijkt niet of Verhoeff alleen een gouden ketting óf een ketting met medaille kreeg. Op het geschilderde portret dat zich in de verzameling van het Rijksmuseum bevindt (afb. 1.11)⁵¹ hangt aan de ketting die Verhoeff om de hals draagt een gouden medaille, waarop met enige moeite de voorstelling van een zeeslag valt te ontwaren. De onbekende schilder heeft de kapitein zo uitgebeeld, dat het licht op de medaille valt, terwijl de gouden ketting bijna wegvalt tegen de achtergrond van diens donkerbruine jas. Welke medaille er aan de ketting hangt, valt niet te zeggen.

Tot 1622 was de keten aan Verhoeff de enige die de admiraliteiten vereerden. Wel lieten zij in april 1615 aan de Munt van Dordrecht stempels snijden voor een triomfpenning op de slag bij Gibraltar. Vermoedelijk waren de gouden en zilveren afslagen die men wilde laten maken bestemd voor de raden en andere hoge admiraliteitsbedienden. De triomfpenning vertoont op de voorzijde een gezicht op de baai en het gevecht tussen beide vloten en op de keerzijde het volgende zestienregelig opschrift in het Latijn: DEI · OPT.(imi) MAX.(imi) NVTV · / ILL.(ustrium) ORD.(inum) GEN.(eralium) CONFED.(eratarum) / REGION.(um) INF.(erioris) GER.(maniae) AVSPICIIS · / SVB · MAVRITIO · NASSO.(vio) PRINC(ipe) / VRANLÆ · ARCHITALASSO · HEROS / IACOBVS · AB · HEEMSKERK · IN · IPSIS / FRETIS · HERCVLEI · FAVCIBVS · SVB · / CONSPECTVM · VRBIS · GIBELTARIF. / NAVES · HISPANICAS · HVC · VSQ:(ue) HABI / TAS · INEXPVGNABILES · DEVICIT / EXVSSIT · AC · SVA · PAVCORVMQ:(ue) / MORTE · NON · INGLORIA · FVN / DITVS · DELEVIT · VII · CAL.(endarum) MAII / CIO · IO · C · VII / HÆ · TIBI · ERVNT · / ARTES (*Door de wil van de zeer goede en grote God, onder het gezag van de doorluchtige Staten-Generaal der Verenigde gewesten van Nederduitsland en onder Maurits van Nassau, prins van Oranje als opperzeevoogd heeft de held Jakob van Heemskerk in het nauw van de Straat van Herkules en in het gezicht van de stad Gibraltar de tot nog toe onoverwinnelijk geachte Spaanse schepen overwonnen, verbrand en met zijn glorierijke dood én die van weinigen der zijnen tot de grond toe vernield, de 25ste april 1607. Dit zullen Uw meesterstukken zijn*) (afb. 1.12).⁵²

In 1619 en 1620 werden opnieuw bestellingen geplaatst bij de munt te Dordrecht, ditmaal van gouden exemplaren van de triomfpenning die de Staten-Generaal hadden laten slaan op de synode van Dordrecht. Daarbij volgde de admiraliteit het voorbeeld van ‘veele collegien vande regeeringe deezer landen’, die voor de eigen leden bij wijze van herinnering aan de synode, gouden afslagen hadden laten

⁵⁰ NA, AA, inv.nr. 1353, 9 en 10 oktober 1607.

⁵¹ Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-1469.

⁵² NA, AA, inv.nr. 1361, 25 april 1615; Van Loon, *Historipenningen*, II, 30; Roovers, ‘Triumphpenningen’, nr. 30.

Afb. 1.12 Medaille op de Slag bij Gibraltar, 1607. Door Gerard van Bylaer, 1615. Zilver, 54 mm, 53 gram. [Geldmuseum, Utrecht]

maken. De admiraliteit bestelde exemplaren van dukatengoud, bestemd voor de leden van de raad, voor de fiscaal, de secretaris, de equipagemeester en de ontvanger-generaal.⁵³

In de vergadering van 14 april 1620 besloten de raden ter admiraliteit om voor zichzelf en de hogere admiraliteitsbedienden een eigen waardigheidssteken te laten maken in de vorm van een gouden medaille versierd met de beeltenis en het devies van prins Maurits. Het was de bedoeling dat de raden en de admiraliteitsbedienden ‘bij tijt ende gelegentheijt, ende als zijluiden in deputatie zullen uijt reijsen, die zullen draegen’. Uit de resolutie blijkt duidelijk dat de Amsterdamse admiraliteit hierbij het voorbeeld volgde van de andere admiraliteitscolleges waar dergelijke medailles al werden gedragen.⁵⁴ Het lijkt een aanwijzing voor de voortschrijdende profilering en professionalisering van deze generaliteitscolleges.

Mogelijk bleven de waardigheidsstekens ook na het overlijden van Maurits in 1625 voortbestaan, getuige de ovale, gouden medaille met gegraveerde voorstellingen in de collectie van het Geldmuseum. Deze vertoont op de voorzijde de beeltenis van Frederik Hendrik en face met harnas en brede kraag. In een cartouche onder het portret staat het devies van de prins *PATRIÆQVE / PATRIQVE (aan het vaderland en aan mijn vader)*. Op de keerzijde is een leeuw afgebeeld, die twee gekruiste ankers voor zich vasthoudt, zittend in de Hollandse tuin. Ter weerszijde staan de letters A(dmiralitas) A(mstelodamensis). De medaille heeft een verhoogde

⁵³ NA, AA, inv.nr. 1365, 21 september 1619 en *ibid.*, inv.nr. 1366, 12 december 1620 (voor de luitenant-admiraal van Holland). Zie voor de penning op de synode van Dordrecht *infra*, hoofdstuk IV, 361–366.

⁵⁴ *Ibid.*, inv.nr. 1366, 14 april 1620: ‘Alsoo men bevindt dat meest alle de [...] colleg[...] admiraliteitj inde respectieve vereenichde prov[...] dragen gownden medaillen inne hebbende de effi[...] ende devis van Zijn Excellentie’.

Afb. 1.13 Medaille van de Admiraliteit van Amsterdam met het portret van Frederik Hendrik. Door Joannes Lutma sr., vóór 1633. Goud, 53 x 43 mm, 36 gram. [Geldmuseum, Utrecht]

rand, drie oogjes op de rand en drie kettinkjes, die in één ring samenkomen (afb. 1.13).⁵⁵ Op grond van de stijl van de cartouches dateerde Frederiks het stuk rond 1630 en schreef hij het toe aan de vooraanstaande Amsterdamse goudsmid Joannes Lutma sr.⁵⁶ Overigens werden stukken met de beeltenis van de stadhouders ook als beloningspenning gebruikt. Zo ontving kapitein Hendrik de Kleuter op 7 oktober 1622 voor het enteren van een vijandelijk schip ter hoogte van Oostende ‘een gowden keeten ende medaille van Zijn Excellentie’, in dit geval dus met het portret van prins Maurits.⁵⁷ Dat het in de jaren twintig van de zeventiende eeuw nog niet om gegraveerde, ovale, door Lutma geleverde exemplaren ging, blijkt uit het portret van viceadmiraal Jochem Hendriksz. Swartenhont, die in juli 1624 van de

⁵⁵ Geldmuseum Utrecht, inv.nr. PE-01147. Het stuk meet 52 x 43 mm en weegt 36,27 gram. Zie *Catalogus KPK*, nr. 613.

⁵⁶ Frederiks, *Plaquettepenningen*, 32: ‘de toeschrijving aan Lutma berust op den stijl der cartouche, die geheel in Lutma’s vroegen trant is gemaakt’.

⁵⁷ NA, AA, inv.nr. 1368, 7 oktober 1622.

admiraliteit een keten van f 700 ontving. Op het uit 1627 stammende portret draagt Swartenhont duidelijk een exemplaar van de door Willem van Bylaer vervaardigde penning op de overwinningen in Zuid-Amerika met het portret van Maurits op de voorzijde (afb. 1.14).⁵⁸

Of de admiraliteit na het overlijden van Frederik Hendrik in 1647 ook medailles met de beeltenis van Willem II liet maken en uitreikte, is niet bekend. In elk geval aan het begin van het eerste stadhouderloze tijdperk lijkt het stadhouderlijke portret op de beloningsmedailles van de admiraliteit van Amsterdam definitief plaats te hebben gemaakt voor de leeuw van het gewest Holland.

Dat de beroemde goudsmid Joannes Lutma inderdaad de vaste leverancier van de Amsterdamse admiraliteit was, blijkt uit verschillende betalingen in de jaren veertig en vijftig van de zeventiende eeuw. Op 28 juni 1644 werd in de vergadering de keten getoond, bestemd voor kapitein Barend Pietersz. Dorreveld. De keten had een waarde van f 400 en woog 9½ once [292 gram]. Uit de resoluties blijkt dat Lutma zelf de keten had afgeleverd.⁵⁹ Meer dan twee jaar later, op 22 september 1646, ontving Lutma een bedrag van f 646 voor een ketting en een medaille bestemd voor kapitein Marten Jansz. Schaaf, die ter hoogte van Duinkerken een groot Duinkerker fregat buit had gemaakt. De keten woog 15 once 1 engels [463 gram].⁶⁰ Op 26 november 1654 besloot de admiraliteit om een keten van f 600 te laten maken voor commandeur Adriaan Roothaas die in de Middellandse Zee dertien vijandelijke schepen had veroverd. Voor de door hem geleverde keten ontving Lutma op 19 december f 610. Met een lengte van 8 el mat de ketting circa 5½ meter.⁶¹

Van deze latere door Lutma geleverde medailles zijn enkele exemplaren bewaard gebleven. Net als het stuk met het portret van Frederik Hendrik zijn de latere beloningsmedailles van de Amsterdamse admiraliteit ovaal van vorm en voorzien van gegraveerde voorstellingen. Ook dragen zij de voorstelling van de zittende leeuw met de gekruiste ankers, maar het wapenschild van het gewest Holland verving het portret van de stadhouder. Ongetwijfeld het meest prestigieuze stuk is de keten die aan Michiel Adriaensz. de Ruyter werd vereerd. Medaille én ketting bevinden zich in de verzameling van het Rijksmuseum (afb. 1.15).⁶² De admiraliteit van Amsterdam vereerde de keten op 30 april 1661 aan De Ruyter vanwege de verovering van de Franse piratenschepen 'Régine' onder kapitein Lalande en 'Chasseur' onder kapitein Ladignac, een wapenfeit dat vier jaar tevoren ter hoogte van Corsica had

58 Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-705. NA, AA., inv.nr. 1370, 26 juli 1624 en 7 september 1624; Van Loon, *Historipenningen*, II, 155; Roovers, 'Triumphpenningen', nr. 49.

59 NA, AA, inv.nr. 1400, 18 en 28 juni 1644.

60 *Ibid.*, inv.nr. 1402, 12 september 1646. Zie ook *Navorscher* 27 (1877), 13-15 en 162-163. Drents Archief, 0001, Oude Staten Archieven, inv.nr. 548: Rekening van den ontvanger-generaal van 't college ter admiraliteit te Amsterdam omtrent zijne administratie over 1644 - 1647 van de ontvangsten en uitgaven met betrekking tot het jacht Drenthe; met borderel, 22 september 1646.

61 *Ibid.*, inv.nr. 1408, 26 november en 19 december 1652.

62 Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. NM 815, 68 x 54 mm. *Catalogus goud- en zilverwerken*, nr. 156. Het gewicht van de keten, die zich in de vaste opstelling van het museum bevindt, is niet bekend.

Afb. 1.14 Jochem Hendriksz. Swartenhont, luitenant-admiraal van Holland. Toegeschreven aan Werner van den Valckert, 1627. Olieverf op doek, 118,3 x 90,4 cm. [Rijksmuseum Amsterdam]

Afb. 1.15 Keten van de admiraliteit van Amsterdam geschonken aan Michiel Adriaensz. de Ruyter. Door Joannes Lutma sr., 1661. Goud, medaille: 68 x 55 mm. [Rijksmuseum Amsterdam]

Afb. 1.16 Willem van der Zaen en zijn echtgenote Aegje van der Eyck. Door Abraham van den Tempel, 1660. Olieverf op doek, 230 x 196 cm. [Scheepvaartmuseum, Amsterdam]

plaatsgevonden.⁶³ Voor hetzelfde wapenfeit ontvingen ook commandeur Gideon de Wildt en de beide kapiteins Willem van der Zaen en Jan Ooms gouden ketens. Die van De Ruyter had een waarde van f 800, die van De Wildt van f 600 en die van de beide kapiteins van f 500.⁶⁴

Voor kapitein Willem van der Zaen (afb. 1.16) zou het bepaald niet bij deze verering blijven. Uit het opschrift op het epitaaf dat op kosten van de admiraliteit in de Oude Kerk te Amsterdam voor hem werd opgericht, blijkt dat Van der Zaen, die bij zijn overlijden was opgeklommen tot schout-bij-nacht, maar liefst vijf maal met een keten was vereerd.⁶⁵ Na de verering voor de verovering van de beide Franse kaperschepen in 1657 volgde een tweede keten voor de verovering eind 1661 van een Algerijns piratenschip met 36 christenslaven aan boord en een derde keten ter waarde van f 600 voor de verovering in 1662 van twee Turkse oorlogsschepen met 21 christenslaven bij Pantelleria.⁶⁶ In 1664 nam Van der Zaen deel aan de tocht die De Ruyter maakte naar Afrika en West-Indie. Bij terugkeer in 1665 ontving hij een vierde keten. Dat het bij de vijfde keten waarvan het grafschrift op Van der Zaens epitaaf spreekt niet om een verering door de admiraliteit van Amsterdam ging, blijkt uit de boedelinventaris die werd opgemaakt na het overlijden van zijn echtgenote Aegje van der Eyck in 1703. In de inventaris worden de vier gouden ketens genoemd die door de admiraliteit van Amsterdam werden geschonken. Als vijfde in de lijst staat vermeld: 'een groote gouden keten met gout geamalljeert kruys 5½, ad f 2.220'.⁶⁷ Mogelijk betreft het hier een present, dat Van der Zaen van een buitenlandse vorst ontving. Met een gewicht van 55½ once of 1.707 gram was de vijfde keten veel zwaarder dan de eerste keten, waarvan de waarde op f 358 werd getaxeerd.

In de verzameling van het Amsterdamse Scheepvaartmuseum zijn drie van de vijf aan Van der Zaen uitgereikte ketens bewaard gebleven. De drie gegraveerde beloningsmedailles hebben alle dezelfde voorstellingen, maar vertonen verschillen qua uitvoering. Bovendien zijn twee van de drie stukken gedateerd: een stuk draagt het jaartal 1661, geplaatst op de keerzijde onder de Hollandse tuin, het ander het jaartal 1663 op de voorzijde onder de poten van de Hollandse leeuw (afb. 1.17).⁶⁸

63 Prud'homme, *Rechterhand*, 98.

64 NA, AA, inv.nr. 1414, 30 april en 14 mei 1661.

65 Bizot, *Helden-toneel*, 26: 'Dit is door 't landt, tot eer van Van der Zaan bestelt / Om dat een roovers schoot ontzielden desen helt / Vyf goude ketenen had hy voor heen genooten: / Rust hier tot eer van haer, die uit hem zyn gesprooten'.

66 NA, AA, inv.nr. 1416, 22 maart en 7 april 1663.

67 Wildeman, 'Eerepenningen', 181-182. De boedelinventaris bevindt zich in het archief van de Weeskamer van Den Haag, Gemeentearchief Den Haag, toegangnr. 0402-01, inv.nr. 920, stukken betreffende de boedel van Agatha van der Eyck, weduwe van Willem van der Zaen.

68 Scheepvaartmuseum Amsterdam, inv.nr. 1990.0943, ongedateerde medaille: 63 x 50 mm; inv.nr. 1990.0942, medaille met jaartal 1661: 75 x 63 mm; inv.nr. 1990.0941, medaille met jaartal 1663: 73 x 60 mm. Overigens bevonden zich bij het overlijden van Van der Zaens weduwe Aegje van der Eyck in 1703 in haar boedel nog vier van de vijf ketens. Van de eerste keten is opgetekend dat deze 22 loot 8½ engels [circa 2720 gram] woog en dat de waarde f 358 bedroeg. Ongetwijfeld is 22 once 8½ engels bedoeld [circa 690 gram].

Afb. 1.17 Medaille en gedeelte van de ketting, verleend aan Willem van der Zaen. Door Joannes Lutma sr., 1663. Goud, 73 x 60 cm. [Scheepvaartmuseum, Amsterdam]

Dat de gegraveerde medaille ruime mogelijkheden tot variatie bood, blijkt uit het geval van Jonge Kees, stuurman van een hoeker uit Vlieland, die in 1652 op de Noordzee slaags raakte met een Engels vissersschip. Bij gebrek aan wapens gingen de bemanningen van beide schepen elkaar te lijf met alles wat ze maar te pakken konden krijgen. De Engelsen smeten met stenen, de Vlielanders met stukken brandhout. Uiteindelijk enterden de Vlielanders onder leiding van hun stuurman het Engelse schip, waarna zij de bemanning overmeesterden en in het ruim opsloeten (afb. 1.18). In triomf leverden zij hun prijs in Amsterdam af. De Amsterdamse admiraliteit beloonde de opvarenden elk met een rozennobel en schonk stuurman Jonge Kees een gouden penning, hangend aan een blauw lint. De medaille vertoonde op de ene zijde het wapen van de Amsterdamse admiraliteit en op de andere zijde de beide vissersschepen, waarvan de bemanningen elkaar met stenen en brandhout bekogelden.⁶⁹

Ook van de admiraliteit op de Maze is een ketting met een medaille met de beeltenis van stadhouder Frederik Hendrik bekend. Op 7 november 1629 besloot de vergadering om aan commandeur Maarten Harpertsz. Tromp een keten van f 300 toe te kennen, vanwege zijn dappere optreden in hetzelfde treffen met de Duinkerkers waarin Piet Heyn sneuvelde.⁷⁰ Uit de resolutie blijkt niet hoe de verering er uitzag en of de ‘goude keting’ van een medaille was voorzien, maar in dit geval beschikken we over twee gedetailleerde, additionele bronnen. Zo bevat het testament dat Tromp in januari 1634 in Den Briel ten overstaan van notaris Jan de Bruyne liet opmaken een nauwkeurige beschrijving van de ketting en de medaille, die hij aan zijn oudste zoon Herpert Maartensz. Tromp naliet. Aan de voorzijde droeg de medaille het portret van stadhouder Frederik Hendrik en aan de keerzijde het zesregelige opschrift: ‘Geen pronck van Gout / Maer clouckheijt stout / Op dolle Baren / Beërft de eer / Van Hollandts Heer / Door T’oorlochs vaeren.’⁷¹ Bovendien bestaat van luitenant-admiraal Tromp een portret naar Michiel Jansz. van Mierevelt, waarop hij de ketting met een ovale medaille draagt. Op de medaille valt duidelijk het portret van stadhouder Frederik Hendrik te herkennen (afb. 1.19).⁷²

De keten aan Tromp was niet de enige verering die de Rotterdamse admiraliteit deed: in oktober 1652 ontving opperstuurman Willem Ariensz. vanwege de verovering van een Engels schip een medaille van f 200 ‘tot encourageringe van anderen’.⁷³

Naast de Amsterdamse en Rotterdamse admiraliteiten reikten ook de Zeeuwen beloningen uit. Uit een bewaard gebleven register van betalingsordonnanties over de jaren 1633-1638 blijkt dat het college in die jaren betalingen deed voor vijf ketens

69 De Jonge, *Zeewezen*, I. 445 citeert de resolutie van de admiraliteit van Amsterdam van 9 augustus 1652. Deze is bij de brand van 1844 verloren gegaan. Zie voor een beschrijving van de medaille: Dirks, *Repertorium*, I.1189.

70 NA, AA, inv.nr. 124, 7 november 1629.

71 SAVPR, testament van Maarten Harpertsz. Tromp, 27 januari 1634.

72 Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-1418.

73 NA, AA, inv.nr. 146, fol. 331 (14 oktober 1652).

SCHEEPS-GEVECHT,
Tusschen een Engelschen en Hollandtschen Visscher;
Gheschiedt op den 9. Augustus, 1652.

Goetgunstige Weser/ alsof my is ter hande
gheloomen een secker Memoriael/ van
een Scheeps-gevecht/ nu onlanghs ge-
beut tusschen twee Visschers/ den eenen
een Engelsch-van/ vander een Vlielandt
Hoeker: Alsof en hebbe ich niet konnen
naelaten het selvighe ter eentigher memorie in een
Ademlose Laesfel te stellen/ op dat den naem der ou-
de Waerieren doot desen Visscher verniebert;
den welken sijn naem noch heeft wilsten op de na-
homingen ontferselijc maechen. Ende alpoet
hier een langh Verhaal of gheschiedt hebbe/ soo wilsten
dat het selvighe maer summarscher, wijsje vertellen/
ende in 't kort verhaalen.

Desen Jongen Kees, zijnde een Naabdeljan-banger/
of Hoeker/ zijnde wygeseyt en sijn hoft te waken/
homende tusschen het Kist en 't Smit/ zeyende
te ghewoet een Engelsche Visscher/ niet acht mannen
bemann/ die daer lagh en vissche/ ende desen niet on-
gevaer ghesche gheschiedt/ ende niet sijn Schip nu erit
in Zee homende/ hebbe sijn Hoek-vant noch niet
ont-gehooren/ verhoort van den Engelschen Viss-
cher een 300 Vissch te loopen/ denwelc merende dat
jonge Kees niet hem gesche/ en in plaats van Vissch
hem seelische en wisse seche-woorden gaf/ roepende:
van Kogs, van ratholse Felloer, van Dags, van milt
hoe hangel/ ende den Engels-man maecte wijnen
en hem te vernieffelen/ gowende tegent met groote
steenen naer hem toe. Desen jongen Kees, niet slijt
niet sijn Maets/ vernieffende dat het crutt was/
sachse dan oetghiden Kerts/ begoff mee van hem
te buijst/ roepende: Dier sal ion de Dierle oet ba-
ten, oet geschiet/ ghy Bauncks-moorders/ ende
begoff oetli wesselijc niet van-bouten op haer aen
te gopen/ nam al waer he binden sonde/ ende sniet het
niet de Engelsche Maetsen toe/ ende naer dat dese
Hagel-bijp van sijn weeren der steenen ende vande-
bonten waer begoff te asfieren/ soo is 't soo wijs ghe-
komen/ dat desen Hoeker niet sijn volch niet de mes-
sen in de buist/ tot in den Engelschen Visscher is
overgeballen/ ende geweligh op malhanden ghe-
sieden en gheschiedt: Soo is 't emdelich soo wijs
gheloomen/ dat is de Engelschen in haer klupen heb-
ben gheschiedt/ ende de Kerschen toegespijst/ en
soo meester van haer gheschiedt: en niet sijn Schip
ge-intert/ in 't ghesche van een Engelsch Doelghs-
man/ die daer op de waest lagh/ ende soo tot Am-
sterdam op-ghesocht/ ende de Gede Heren der
Koninkrijke daer of bevoordicht: die hem daer voer
bedachten/ ende voer sijn grouwde dienst niet eenen
gouden Penningh bereet hebben/ ende elck van de
Maets eenen rosnobel/ ende naer voorsallende ge-
casse goede conditien bekoost.

LOF-DICHT,
Over de Victorie van den Vlielandt Visscher.

Manhafte en brave Prins, een pronck der
Batavieren,
Die stadigh leydt en tracht naer kranke
van Lauwrienen,
Die door een brave daedt brenght heden aen den
dagh
De mannelijcke moed die eerst in 't duyfster lagh.
Ghy quaemt noch eerst in Zee, en siert een Visscher
visschen,
Die vraeght ghy naer de Zoo, om 't middagh op
te dischen;
Maer siert, dees Engels-man die kon de vriede-
schap niet,

Maer spurt in plaats sijn gal, en voorts u Schip be-
spiede
Waer dat het was op 't weekst, mis rees een buy
van fleenen,
En vloogen op het Schip, door Wandt en Zeylen
heen.
Doen toonde ghy u moedt, was 't: Duyvel hael
de Brit,
En al gelijcker hand met brande-hout d'r after si.
Na dat dees bagelbuy van houten en van fleenen
Was min of meer gedaen, en 't ruyghle wat ver-
dweenen,
Soo enterde ghy voort met 't mesjen in de handt,
En wierdt verwinster stracks van Schip, van Vissch
en Wandt.
Ghy die u niet ontsagh, schoon dat het Britten sa-
ghen,
De Engellche van 't Schip tot in het Ruym te jagen,
En spijkert d'Luycken toe, en laet de Suider-zee,
En brenght het 't waert aen voor Amstel op de Rec.
De Fama bliet terhoont, en liet de mare weten,
Dat Jonge Kees de Prins hem luffig had gequeten.
Strack wierdt dees brave daet, door hem gewrocht,
geloom
Met ene goude Penningh, om d'eer aen 't Lande
betoont.

A Het Engels Galtjoorn.
B Het Vlielandt Hoeker Scherpen.
C Den Engelschen Doelghs-man.
D Waer de Heren der Koninkrijke den oetacht
niet met een goude Penningh bereeten.

Afb. 1.18 'Scheeps-gevecht tusschen een Engelschen en Hollandtschen Visscher', 1652.
Drukwerk en gravure, 32,6 x 24,9 mm. [Rijksmuseum Amsterdam]

Afb. 1.19 Maarten Harpertsz. Tromp, luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland. Naar Michiel Jansz. van Miereveldt, 1640. Olieverf op doek, 71,3 x 58,5 cm. Tromp draagt de keten met de medaille met het portret van Frederik Hendrik die de admiraliteit van Rotterdam hem in 1629 schonk. [Rijksmuseum Amsterdam]

2^e April af aernout Haak gontfuit
 f 259: 4: 08 goudes levering van twee
 Gratutijten goudes ketens voor Commandeur Janssens
 van Capⁿ Banckert onder de straten tijds bijles f 259 4 -

31^e maart af Jⁿ Marijnissen gontfuit
 f 310: 13: 08 onder de straten tijds bijles
 Gratutijten ketens voor Capⁿ Vlieger Ita en Janssen
 onder de straten tijds bijles f 310 13 -

Afb. 1.20ab Betalingsordonnanties ten name van Aernout Haak (a) voor de levering van twee gouden ketens voor Evertsen en Banckert, 1636, en ten name van Pieter Marijnissen (b) voor de levering van drie gouden ketens voor De Vlieger, Ita en Janssen, 1636. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief admiraliteitscolleges]

en twee medailles. De vijf ketens waren bestemd voor commandeur Johan Evertsen en de kapiteins Joost Banckert, Johan Jacob de Vlieger, Pieter Adriaensz. Ita en Adriaen Janssen, bijgenaamd 'Gloeierende Oven'. Op 18 februari 1636 waren zij ter hoogte van Dieppe slaags geraakt met de Duinkerker admiraal Jacques Collaert, die zij samen met zijn viceadmiraal Matthijs Rombout hadden overmeesterd en gevangen genomen.⁷⁴ Op 1 maart legden Evertsen en de zijnen verslag af in de vergadering van de admiraliteit, tien dagen later deden Banckert, Ita en Janssen dat ook in de vergadering van de Staten van Zeeland.⁷⁵ De admiraliteit zegde Evertsen uit naam van de Staten van Zeeland een ketting en medaille van f 900 à f 1.000 toe en aan de vier kapiteins elk een keten van f 600 à f 700. Toch was het de Zeeuwse admiraliteit, die de ketens betaalde. Daarbij valt op dat de betaalde bedragen aanzienlijk lager waren dan hetgeen oorspronkelijk was toegezegd: de ketens bestemd voor Evertsen en Banckert werden geleverd door Hernout of Aernout Haak en kosten tezamen f 259:4, de drie andere door Pieter Marijnissen of Marinussen voor f 310:13 (afb. 1.20ab).⁷⁶ Van de aan Evertsen uitgereikte medaille nam J.C. de Jonge in 1820

⁷⁴ Zie voor een gedetailleerde beschrijving van het treffen: De Jonge, *Levens-beschryving*, 28-35.

⁷⁵ NA, PR, inv.nr. 111, fols. 23 en 25 (11 maart 1636).

⁷⁶ NA, AA, inv.nr. 2839, fol. 99 (31 maart 1636 en 2 april 1636). Zie voor Haak: De Bree, *Zeeuws zilver*, 118, nr. 202 en voor Marynissen: *ibid.*, 129, nr. 363.

Afb. 1.21 Medaille horende bij de keten vereerd aan Johan Evertsen. Willem Hendrik Hoogkamer, 1820. Aquatint. [Uit: J.C. de Jonge, *Levens-beschrijving*]

in zijn werk over de Zeeuwse viceadmiraal een gravure op, vervaardigd naar het origineel dat zich toentertijd nog in familiebezit bevond (afb. 1.21). De medaille vertoont op de voorzijde het treffen met de Duinkerkers, waaronder een tafel met het opschrift: 'Dies domini exercituum / super Omnes naves Tharsis / Jesaj. Cap. 2 vers. 12. 16' (*De dag des Heren der heerscharen* [vs. 12] *tegen alle schepen van Tharsis* [vs. 16]) en op de keerzijde het gekroonde wapen van de Zeeuwse admiraliteit met het omschrift 'Praefecto Johan Everhardi, Ducibus Jodoco Banckero, Johan Jacobi Vliegerio, Petro Adriani Ita, Adriano Johannis navale praelium commissum, ante Diepam Ao. 1636 Februar. 18' (*Onder commandeur Johan Evertsen en onder leiding van Joost Bankert, Johan Jacob de Vlieger, Pieter Adriaensz. Ita en Adriaen Janssen is op 18 februari 1636 de zeeslag voor Dieppe gevoerd*).

De beide andere in het register vermelde medailles dateren respectievelijk van 1636 en 1638. De eerste was bestemd voor kapitein Abraham Crijnssen en werd voor f 28:4:4 geleverd door goudsmid Louis Wils. Voor wie de tweede gouden medaille bestemd was, waarvoor op 17 juli 1638 aan de Middelburgse medailleur Johannes Looft een bedrag van f 33:16:10 werd betaald, is niet bekend.⁷⁷

Ook in latere jaren reikte het Zeeuwse college ketens en medailles uit. Zo ontving kapitein Adriaen Banckert, die in maart 1659 met zijn schip bij het eiland Ven voor de kust van Landskrona in het ijs geraakt was en daar de aanvallen van verschillende Zweedse schepen had afgeslagen, op 26 november 1659 van de Zeeuwse admiraliteit een gouden medaille, waarop het gevecht was uitgebeeld. Op een portret dat

⁷⁷ NA, AA, fol. 108 (5 juli 1636) en fol. 169 (17 juli 1638). Het zou kunnen gaan om de penning op de inname van Breda door Frederik Hendrik, waarvoor Looft op 8 september 1638 van de Staten-Generaal octrooi ontving. Zie De Man, *Looft*, 16 en 32-35. Wils komt in De Bree, *Zeeuws zilver* niet voor.

Afb. 1.22 Adriaen Banckert, luitenant-admiraal van Zeeland. Door Hendrick Berckman, 1673. Olieverf op doek, 110 x 83,5 cm. [Rijksmuseum Amsterdam]

Hendrick Berckman in 1673 van hem schilderde, draagt Banckert de medaille aan een blauw lint (afb. 1.22).⁷⁸

Tot slot is van de admiraliteit van West-Friesland een penning bekend, die vermoedelijk dienst deed als verering. Deze vertoont op de voorzijde het wapen van West-Friesland, rustend op twee gekruiste ankers en omgeven door het monogram P(ugno) P(ro) P(atria) en op de keerzijde een zeilschip. Van deze beloningsmedaille komen met enige regelmaat gouden exemplaren in veilingen voor.⁷⁹ Een bijzonder stuk draagt op de keerzijde het gegraveerde jaartal 1742 en de initialen Bk – VG. Wat de betekenis ervan is, is niet bekend.⁸⁰

De handelscompagnieën

Van de beide handelscompagnieën VOC en WIC was het vooral de eerste die met regelmaat vereringen uitreikte in de vorm van gouden ketens en kettingen. Het waren vooral de opperbevelhebbers van de jaarlijkse retourvloten die bij terugkeer in patria een dergelijke verering tegemoet konden zien. Elk jaar werd in Batavia een vloot samengesteld om de kostbare specerijen, het porselein en de handelswaar die in patria waren besteld en die men in de Aziatische vestigingen had vergaard naar Nederland te vervoeren. Aan de Kaap de Goede Hoop sloten de schepen die uit Ceylon kwamen zich bij deze vloot aan. Aan het hoofd van de retourvloot stelde de Hoge Regering te Batavia een admiraal of commandeur, vaak een hoge Compagniesdienaar die had aangegeven te willen repatriëren of een van de kapiteins van de vloot. Het opperbevelhebberschap over de retourvloot was een belangrijke functie die grote verantwoordelijkheid met zich meebracht. De admiraal of commandeur diende ervoor te zorgen dat de kostbare vloot veilig de havens van de Republiek binnenliep. Aan het einde van de zeventiende en in het begin van de achttiende eeuw konden de retourvloten soms uit wel 20 tot 25 schepen bestaan.

Na aankomst in de Republiek maakte de commandeur zijn opwachting in de vergadering van de Heren XVII, de hoofddirectie van de Compagnie, waarin de zes kamers van de VOC waren vertegenwoordigd. Hier deed hij kort verslag van de reis van de retourvloot, waarna hij werd bedankt voor ‘de Sorge en vigilantie in het behoude overbrengen van de vloot’. Meestal werd hem te verstaan gegeven dat hij één of enkele dagen later opnieuw in de vergadering diende te verschijnen om te vernemen of Heren XVII instemden met ‘sijn gehoudene conduites in het behouden overbrengen der gemelde Retourvloot’ en welke beloning hem zou worden toegekend.

⁷⁸ De Jonge, *Zeewezen*, I. 576–577. NA, AA, inv.nr. 2478, fol. 401 (26 november 1659); Van der Moer, ‘Banckert’, 36. Zie voor het portret door Berckman: Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-1644.

⁷⁹ In het door Van Zelm van Eldik bijeengebrachte documentatiesysteem worden vijftien verschillende veilingen genoemd, waarin gouden afslagen te koop werden aangeboden.

⁸⁰ Het werd op 9 november 1885 bij G. Theod. Bom te Amsterdam geveild tijdens de verkoping van het kabinet Teding van Berkhout, nr. 93. Het werd voor f 50 door de numismaat Theodorus Marinus Roest gekocht. Zie ook Dirks, *Repertorium*, III. 742.

Afb. 1.23 Keten geschonken aan
IJsbrand Godske, commandeur van de
retourvloot in 1676. Goud, medaille:
8 x 5 cm; gewicht medaille en ketting:
493 gram. [Rijksmuseum Amsterdam]

Afb. 1.24 Medaille geschonken aan Sybrand Abbema, commandeur van de retourvloot in 1680. Goud, 83 x 70 mm, 85,16 gram. [Geldmuseum, Utrecht]

Tot het vierde kwart van de zeventiende eeuw bestond de gewoonlijke verering die de admiraal of de commandeur ontving uit een gouden ketting, in een enkel geval uit een ketting én medaille. Overigens boden de Heren XVII de begunstigde vrijwel altijd de mogelijkheid om de waarde van de verering in contant geld uitgekeerd te krijgen. Na 1675 wordt de gouden keten het standaardgeschenk.⁸¹ Uit de zeventiende eeuw zijn twee commandeurspenningen bewaard gebleven. Het betreft de ketting en de bijbehorende, gegraveerde medaille die in 1677 aan IJsbrand Godske werd geschonken (afb. 1.23) en het stuk dat in 1680 aan Sybrand Abbema werd vereerd (afb. 1.24).

Bovendien liet Mattheus van den Broucke, die in 1670 in patria terugkeerde, zich door Samuel van Hoogstraten portretteren met de aan hem verleende keten (afb. 1.25).⁸² In alle drie de gevallen gaat het om unieke, ovale, volledig gegraveerde me-

81 Wagner, *Verleden*, 57-69. De vereringen die de VOC in de 17de eeuw verleende, werden door de advocaat van de Compagnie, mr. Pieter van Dam in zijn in 1701 gereed gekomen *Beschryvinge* opgetekend.

82 De keten van Godske bevindt zich in de verzameling van het Rijksmuseum: inv.nr. NM 9883; de medaille meet 80 x 50 mm. De aan Sybrand Abbema uitgereikte medaille bevindt zich in de verzameling van het Geldmuseum te Utrecht, inv.nr. KPK 1921-007. Het stuk meet 83 x 70 mm en weegt 85,2 gram. Het schilderij van Van den Broucke bevindt zich eveneens in de verzameling van het Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-158.

Afb. 1.25 Mattheus van den Broucke, commandeur van de retourvloot in 1670. Door Samuel van Hoogstraten, 1670-1678. Olieverf op doek, 142 x 111 cm. [Rijksmuseum Amsterdam]

dailles, die op de voorzijde een VOC-driemaster vertonen. De medailles van Godske en Abbema dragen op de keerzijde een opschrift.

Wellicht al in het laatste kwart van de zeventiende eeuw en op zijn laatst in 1714 maakte de gegraveerde commandeurspenning plaats voor een geheel nieuwe, gegoten medaille die niet langer ovaal, maar rond van vorm was. De nieuwe medaille vertoont op de voorzijde nog steeds de naar links varende driemaster met een vlag met VOC-monogram in top en de staatsvlag wapperend op de achterplecht. Het omschrift rond de voorstelling luidt: SOCIETAS INDIAE ORIENTALIS FOEDERAT:(arum) PROVINCIAARUM. De achterzijde vertoont een schild, geflankeerd door Neptunus en een zeemeermin met spiegel in de hand, omgeven door attributen die betrekking hebben op handel en scheepvaart. Op het schild werd de wijdingsinscriptie gegraveerd. Van deze commandeurspenning zijn enkele voorbeelden bewaard gebleven, die alle uit de achttiende eeuw stammen: de ketting en medaille in 1714 verleend aan Anthony Valkenier (afb. 1.26), de medaille die in 1740 aan Adriaan Bergsma werd vereerd, de ketting en de medaille die in 1746 aan Jan de With werden gegeven en de keten die in 1753 aan Maarten Haringman werd geschonken.⁸³ Commandeur Jan Albert Sichterman, die in 1745 in de Republiek terugkeerde, liet zich tien jaar na dato door C.L. Haverkamp portretteren met de aan hem vereerde keten om de hals (afb. 1.27).⁸⁴

Voor de achttiende eeuw beschikken we overigens niet alleen over exemplaren van ketens en medailles, maar ook over een lange reeks archivalische gegevens: uit de jaren 1700-1796 zijn de journalen van de opperboekhouder van de kamer Amsterdam bewaard gebleven.⁸⁵ Onder het kapittel '(ongelden) retouren' zijn hierin de betalingen opgetekend, die voor de ketens aan de goudsmiden werden gedaan (afb. 1.28). Wat direct opvalt, is dat de kamer Amsterdam niet alle ketens betaalde. Dat heeft te maken met het feit dat Heren XVII zes jaar achtereen in Amsterdam vergaderden, om vervolgens de twee jaren daarna in Middelburg samen te komen. Uit de resoluties van Heren XVII blijkt dat de kamer waar werd vergaderd en die men aanduidde als 'presidiale kamer' de opdracht kreeg om de ketens voor de commandeur van de retourvloot te laten maken.⁸⁶ Als gevolg daarvan ontbreken in de journalen van de Amsterdamse boekhouder bijvoorbeeld de ketens voor de commandeurs van de retourvloten die in 1712 en 1713 in patria terugkeerden, maar staan de

83 De keten van Valkenier bevindt zich in de verzameling van Paleis Het Loo Nationaal Museum: inv.nr. RL16294a,b; de medaille meet 82,5 x 76,2 mm en weegt 175,22 gram; de ketting heeft een lengte van 156 cm en weegt 133,81 gram. De aan Adriaan Bergsma uitgereikte medaille bevindt zich in de verzameling van het Geldmuseum te Utrecht, inv.nr. 1960-10007. Het stuk meet 87 x 76 mm en weegt 159 gram. De medaille van De With en de keten van Haringman bevinden zich in de verzameling van het Scheepvaartmuseum Amsterdam, inv. nrs. A.4077 en S.1812. De medaille van De With meet 107 x 84 mm en weegt met de ketting 315 gram. De aan Haringman geschonken medaille meet 80 x 72 mm en weegt met de ketting 319 gram.

84 Kühne-Van Diggelen, *Sichterman*, 18.

85 NA, VOC, inv.nrs. 7143-7168. Zie Wagner, *Verleden*, bijlage 1 voor een volledige lijst met archiefverwijzingen.

86 Wagner, *Verleden*, 29.

Afb. 1.26 Medaille geschonken aan Anthony Valkenier, commandeur van de retourvloot in 1714. Door Isaac Westerveen, 1714. Goud, 82,5 x 76,2 mm, 175,2 gram. [Paleis Het Loo Nationaal Museum, Apeldoorn]

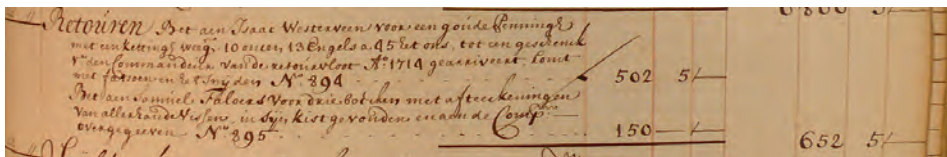
betalingen voor de vereringen die in de zes daaropvolgende jaren werden uitgereikt, toen Amsterdam 'presidiale kamer' was, wel geregistreerd.

Uit de journalen blijkt dat de kamer Amsterdam een beroep deed op vaste goudsmeden, die een aantal jaren lang de benodigde ketens leverden. Achtereenvolgens waren dat Elisabeth Niels, weduwe van goudsmid Jacobus Westerveen (van 1702 tot en met 1712), Isaac Westerveen (in 1714), Dirk Nieuwenhof (1716-1741), Anthonij Kroll (1744-1750), Frederik Nachenius (1755-1773) en Dionisius Nachenius (1774-1788). Tot en met het jaar 1733 ontving de goudsmid *f* 45 per once goud; het jaar daarop werd de goudprijs met *f* 1 per once verhoogd. De ketens hadden een waarde van *f* 500. Een commandeur die voor zijn vertrek uit Batavia lid was geweest van de Hoge Regering, ontving een keten van *f* 600 en aan gewezen directeurs- of gouverneurs-generaal werden ketens van *f* 900, *f* 1.000 en soms wel *f* 1.500 geschonken.

Een interessant gegeven is dat een van de bewaard gebleven stukken werd uitgereikt in een jaar dat Middelburg als presidiale kamer optrad. Het betreft de keten

Afb. 1.27 Jan Albert Sichterman, commandeur van de retourvloot in 1745. Door C.L. Haverkamp, 1755. Olieverf op doek, 87 x 70 cm. [Gronings Museum]

Afb. 1.28 Betalingsordonnantie ten name van Isaac Westerveen voor de keten bestemd voor Anthony Valkenier, commandeur van de retourvloot in 1714. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Verenigde Oost-Indische Compagnie]

die in 1753 aan Maarten Haringman werd vereerd (afb. 1.29). Qua uitvoering wijkt de aan de ketting hangende medaille niet af van de in Amsterdam vervaardigde stukken voor Valkenier, Bergsma en De With, maar uit de op het oog van de medaille en op het versierde uiteinde van de ketting afgeslagen merken blijkt dat beide bestanddelen van de keten inderdaad in Middelburg werden vervaardigd. Het meesterteken lijkt dat van goudsmid Pieter van Noyon te zijn, die in 1715 zijn meesterproef aflegde.⁸⁷ Overigens ontving ook Jan Albert Sichterman de keten die hij op het van hem geschilderde portret draagt in een jaar waarin Middelburg zetel van de Heren XVII was. Uit een vergelijking van de in Amsterdam vervaardigde medaille van Valkenier met het enkele decennia later in Middelburg gemaakte stuk voor Haringman blijkt dat beide met exemplaren van dezelfde moedermodellen werden gemaakt. Daarbij valt op dat het exemplaar van Valkenier veel gedetailleerder is dan dat van Haringman, zodat we mogen aannemen dat de in Middelburg vervaardigde medaille een afgietsel was van de in Amsterdam met originele modellen gefabriceerde stukken.

Heel anders was het gesteld bij de WIC, die geen jaarlijks naar patria terugkerende retourvloten kende. Van jaarlijks aan de commandeurs geschonken vereringen was dan ook geen sprake. Dat echter ook de WIC van dergelijke beloningen gebruik maakte, blijkt uit het bestaan van de beloningspenning die de oorspronkelijk uit Polen afkomstige kolonel Christoffel Arciszewski in 1637 als onderdeel van een keten ontving.⁸⁸ Een ander bewijs dat de WIC gouden ketens uitreikte, vormt het door Daniël Vertangen geschilderde portret van Jan Valckenburgh: de achter de directeur-generaal van Sint George d'Elmina afgebeelde slaaf draagt een gouden ketting met een medaille, waarop het fort van Elmina is afgebeeld (afb. 1.30).⁸⁹

Overigens schonken de Staten-Generaal in de jaren twintig en dertig van de zeventiende eeuw aan verschillende opperbevelhebbers van de WIC gouden ketens vanwege veroveringen in Brazilië en het Caribische gebied, waaronder de vereringen

⁸⁷ Vriendelijke mededeling wijlen mr. S.A.C. Begeer, februari 1997, die het meesterteken op ketting en medaille identificeerde. Zie De Bree, *Zeeuws zilver*, 134, nr. 407.

⁸⁸ Van Loon, *Historipenningen*, II, 241; Roovers, 'Triumphpenningen', nr. 119. Een zilveren afslag bevindt zich in de verzameling van het Geldmuseum. Zie *Catalogus KPK*, nr. 654.

⁸⁹ Rijksmuseum inv.nr. SK-A-4969.

Afb. 1.29 Medaille geschonken aan Maarten Haringman, commandeur van de retourvloot in 1753. Pieter de Noyon, 1754. Goud, medaille: 80 x 72 mm, keten: 319 gram. [Scheepvaartmuseum, Amsterdam]

aan Piet Heyn, Hendrick Cornelisz. Lonck en Joost Banckert vanwege de verovering van de zilvervloot in 1628 (*bijlage I, 1629-1a/b en -2*). Aan personen in dienst van de VOC zouden de Hoog Mogende Heren nooit dergelijke vereringen doen.

De prinsen uit het Huis Oranje-Nassau

Van Willem van Oranje en zijn beide opvolgers Maurits en Frederik Hendrik is bekend dat zij gouden kettingen en medailles schonken. Van de beide eerste vorsten zijn gouden medailles bewaard gebleven, die door de uit Antwerpen afkomstige goudsmid en medailleur Conrad Bloc werden vervaardigd. De medaille van Willem I vertoont op de voorzijde diens borstbeeld met het omschrift GVILEL. D.G. PR. AVRAICÆ. CO. NASSAVIÆ. 1577. In de armafsnede staat de leeftijd van de prins ÆT. 44 en de signatuur COEN: BLOC. F. Op de keerzijde is Charlotte de Bourbon afgebeeld, de derde echtgenote van de prins. Het omschrift luidt: CHARLOTTE. DE. BOVRBON. PR. DAVRENGE. A. 1577 (afb. 1.31).⁹⁰ Uit een briefje dat de prinses op 8 oktober 1577 aan haar man schreef, blijkt het initiatief tot het laten maken van de medailles van haar te zijn uitgaan. De tekst luidt: 'Monsieur, ie viens de pincer pour les genti-

⁹⁰ Van Loon, *Historipenningen*, I, 240.

Afb. 1.30 Jan Valckenburgh, directeur-generaal op de Kust van Guinee. Door Daniël Vertangen, circa 1660. Olieverf op doek, 128,3 x 102 cm. Aan de ketting die de slaaf vasthoudt, hangt een medaille met gezicht op Sint George d'Elimina. [Rijksmuseum Amsterdam]

homes quy sont pres de monsieur votre frere,⁹¹ quy me samble leur fauldroit donner quelque chose. S'il vous plaict que ie face faire en or Votre pourtraict et le mien, tout en ungne medalle ou a par avec les devise vous me le menderes. Et s y fauldroit quelque petite chaine pour les pandre, de quelle valleur vous les voudries avoir' (*Mijnheer, ik dacht zojuist aan de edellieden die zich ophouden in het gevolg van Uw broer. Het lijkt me dat men hun iets zou moeten geven. Hoe lijkt het U, wanneer ik Uw en mijn portret in goud laat maken, samen op een medaille? Of afzonderlijk, met het voorstel dat U mij zult sturen? En als het nodig zou zijn om ze aan een klein kettinkje te hangen, van welke waarde zou U die dan willen hebben?*) (afb. 1.32).⁹² De brief maakt duidelijk dat de medailles bedoeld waren als geschenk en dat overwogen werd om ze aan gouden kettingen uit te reiken.

Het succes van de medaille blijkt uit het feit dat er exemplaren van verschillende grootte en in verschillende metalen voorkomen met de jaartallen 1577, 1579 en 1580. Ook komt de penning voor met op de keerzijde het embleem en het devies van de prins: de ijsvogel die zijn op zee drijvend nest binnenvliegt. Deze keerzijde heeft als omschrift SAEVIS TRANQVILLVS IN VNDIS (*rustig op de woeste golven*).⁹³ In 1581 ontving Christiaan Huygens een gouden penning vanwege de bevrijding van een gijzelaar uit handen van de Spaanse ambassadeur in Londen. Het stuk had als gegraveerd kantschrift MANDATI STRENUE EXECUTI MONUM(entum) (*herinnering aan een vastberaden uitgevoerde opdracht*). Het hing aan een lint.⁹⁴ Een vergelijkbare medaille is te zien op het portret van François de Virieu, hofmeester van Willem van Oranje (afb. 1.33). Het door een onbekende kunstenaar geschilderde portret én het pendant van De Virieu's echtgenote Françoise de Witte worden gedateerd rond 1580.⁹⁵ Aan een lang zwart lint rond de hals draagt de hofmeester een gouden penning. Op de geschilderde afbeelding van Blocs penning zijn de eerste woorden van het omschrift GVILEL. D.G. PR. AVRAIC. en het opschrift ÆT 44 in de afsnede nog duidelijk leesbaar. Overigens is in de briefwisseling van Willem van Oranje al geruime tijd vóór 1577 sprake van het uitreiken van gouden kettingen, al zullen daaraan vermoedelijk nog geen medailles hebben gehangen.⁹⁶

In 1602 liet ook prins Maurits door Conrad Bloc een beloningspenning maken. De medaille vertoont op de voorzijde Maurits' portret binnen het omschrift MAV-

91 Bedoeld is Jan VI de Oude, graaf van Nassau.

92 Zie voor de brief www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/WVO, (geraadpleegd op 2 september 2011) waar de correspondentie van Willem van Oranje is bijeengebracht. Het nummer van de brief is: 9863. Met dank aan Manon Sabas voor haar hulp bij het maken van de vertaling.

93 Van Kerkwijk, 'Portretpenningen', 103-104 en Flohil, 'Muntportret', 51 e.v.

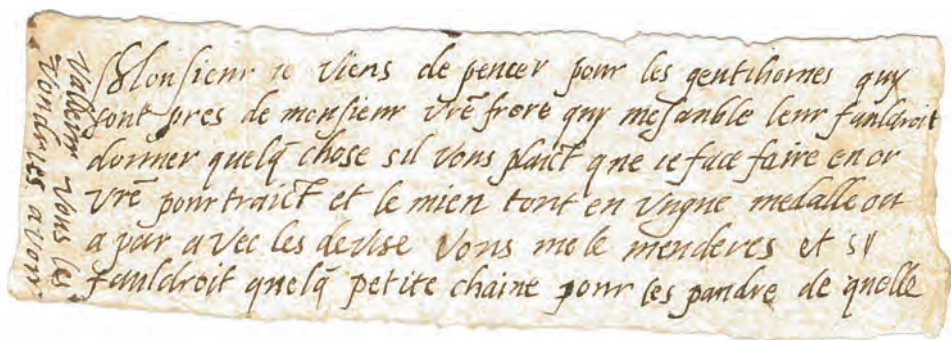
94 Van der Meer, 'Herinnering'. Het voorval kwam ter sprake in een brief van P.C. Hooft aan Constantijn Huygens van 18 december 1636 en in Huygens' antwoord van van 22 december 1636. Zie Worp (ed.), *Briefwisseling*, II, nrs. 1511-1512, 216-219.

95 Nationaal Museum Paleis Het Loo, inv.nr. RBK/MH 1. Inv.nr. RBK/MH 2: Portret van Françoise de Witte, echtgenote van hofmeester François de Virieu, ca. 1600, olieverf op paneel, 95,5 x 71,5 cm. Beide portretten zijn bruiklenen van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis te Den Haag.

96 Zie voor een overzicht: Sanders, *Oranjepeningen*, 36-37.

Afb. 1.31 Willem van Oranje en Charlotte de Bourbon.
Door Conrad Bloc, circa 1577.
Goud, 43 mm, 30,43 gram.
[Geldmuseum, Utrecht]

Afb. 1.32 Brief van Charlotte de Bourbon aan Willem van Oranje. Oktober 1577. [Koninklijk Huisarchief, Den Haag]

Afb. 1.33 François de Virieu, hofmeester van Willem van Oranje. 1577. Olieverf op paneel, 95,5 x 71,5 cm. [Paleis Het Loo Nationaal Museum, Apeldoorn. Bruikleen Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis, Den Haag]

Afb. 1.34 Maurits van Oranje. Door Conrad Bloc, 1602. Goud, 40,9 cm, 35,48 gram. [Paleis Het Loo Nationaal Museum, Apeldoorn]

RITIVS. PR. AVR. CO. NASS. CAT. MARC. VER. ET. VLIS. (*Maurits, prins van Oranje, graaf van Nassau en Katzenelnbogen, Markies van Veere en Vlissingen*). In de arm-afsnede staan de leeftijd van de prins ÆT. 34 en de signatuur CON: BLOC. F. Op de keerzijde is een jonge oranjeboom afgebeeld, opgroeïend uit een geknotte stam, binnen een krans van twee samengebonden lauwertakken en het omschrift: TANDEM. FIT. SVRCVLVS. ARBOR. (*Eindelijk wordt de twijg een boom*). Het opschrift onderaan luidt: ANNO 1602 (afb. 1.34). Uit de oogjes op de rand blijkt dat dergelijke medailles met drie kleine kettinkjes aan een ring werden bevestigd, waarna het geheel aan een gouden ketting of een draaglint werd gehangen. Op een aantal vroeg zeventiende-eeuwse portretten staan kinderen afgebeeld, die Blocs penning met de beeltenis van Maurits dragen.⁹⁷

Ook Frederik Hendrik schonk gouden kettingen met medailles. Bekend is de medaille die de stadhouder in 1629 aan Piet Heyn vereerde en waarvan de bijbehorende penning zich in de verzameling het Rijksmuseum bevindt.⁹⁸ Uit de ordonnantieboeken van de Nassause Domeinraad, die in 1637 een aanvang nemen, blijkt dat Frederik Hendrik verschillende kettingen bestelde, die door de door de Haagse goudsmid Mathias Muller (overl. 1641) werden geleverd. In één enkel geval blijkt uit de betalingsordonnantie dat ook werd betaald voor een medaille. Uit de tekst blijkt niet om welke penning het ging.⁹⁹ In vier van de vijf gevallen blijkt uit de betalingsordonnanties voor wie de ketens waren bedoeld: twee ketens waren bestemd voor afgezanten van de Engelse koning Karel I, één voor J. van Santen, luitenant van het kasteel te Orange, en één voor de secretaris van de stad Aken.¹⁰⁰

97 Zandvliet, *Maurits*, 300-301; Bedaux, *Kinderen*, 135-136. Bij het door Zandvliet beschreven portret zou het mogelijk gaan om Lodewijk van Nassau-Beverweerd, een van de kinderen van Maurits.

98 Cf. infra, hoofdstuk II, 372, afb. 4.21.

99 NA, ND, inv.nr. 992, fol. 327: de betalingsordonnantie spreekt van 'twee goude ketens met een medaille bij hem [Mathias Muller] gemaect ende geleverd ten dienste van Sijne Hoocht.'. Niet zeker is of Muller de penning zelf maakte.

100 Zie voor een overzicht: Sanders, *Oranjepenningen*, 10-11.

Concurrentie en samenwerking

Het feit dat verschillende instanties onafhankelijk van elkaar vereringen schonken, kon soms opmerkelijke neveneffecten hebben. Zo werden door Nicolaes van Kinschot, de zestienjarige zoon van mr. Jaspar van Kinschot, tesorier van prins Maurits, exemplaren van diens in Leiden uitgesproken en in druk verschenen Latijnse ‘oratio panegyrica’ op de door Maurits verrichte heldendaden aangeboden aan de Staten-Generaal én aan de Raad van State. Op 25 oktober werd op last van de Staten-Generaal ten behoeve van Van Kinschot op de ontvanger-generaal een ordonnantie van *f* 36 geslagen ‘denselven tot eene vereeringe toegeleecht tot het maken van eene medaille’ (*bijlage I*, 1600-7).¹⁰¹ Vijf dagen later besloot de Raad van State om aan Van Kinschot voor dezelfde ‘oratio’ een gouden afslag ter waarde van *f* 50 te vereren van de rekenpenning, die men aan de Munt van Dordrecht liet slaan.¹⁰²

Voor al bij bijzondere verrichtingen in de maritieme sfeer lijkt sprake van onduidelijkheid. Zo werden zeehelden en verdienstelijke zeelieden soms door de admiraliteit waaronder zij ressorteerden beloond, soms door de gewestelijke statenvergadering en in andere gevallen door de Hoog Mogende Heren zelf. Daarbij vond onderling overleg tussen de verschillende colleges plaats, al blijft vaak volstrekt onduidelijk wie het voortouw nam en om welke reden dat geschiedde. In een aantal gevallen vulde het ene college de door een andere instelling gegeven verering aan: zo vereerden de Staten-Generaal op 3 juni 1631 aan kapitein Cornelis van Oyen als beloning voor de moedige wijze waarop hij met zijn schip tegen drie Duinkerker kapers had gestreden een gouden medaille van *f* 150 (*bijlage I*, 1631-1), daarbij aantekend dat deze was bedoeld ‘om te hangen aen den gouden kettingh die het college ter admiraliteit tot Amsterdam hem hebben vereert’. Inderdaad had dit college Van Oyen zes dagen eerder een ketting van *f* 600 geschonken.¹⁰³ Maar daar staat tegenover dat de Staten van Holland aan Tromp op 25 februari 1639 een keten van *f* 1.000 schenken vanwege de overwinning op de Duinkerkers, naast hetgeen de Staten-Generaal hem reeds hebben geschonken.¹⁰⁴ En hetzelfde geschiedde op 21 juli 1640, toen de Staten van Holland viceadmiraal Witte Cornelisz. de With een keten van *f* 1.000 schonken ‘boven [...] tgeene hem ter Generaliteit tot vereeringe soude mogen werden toegeleijt’ (afb. 1.35). En bij dezelfde gelegenheid ontving kapitein Den Uyl een keten van *f* 500.¹⁰⁵

101 NA, SG, inv.nr. 12503, fol. 320 (25 oktober 1600).

102 NA, RvS, inv.nr. 2351, fol. 221 (30 oktober 1600). In aanmerking komen Van Loon, *Historipenningen*, I, 546: rekenpenning op de inname van het fort Sint-Andries, en: Van Loon, *Historipenningen*, I, 551: rekenpenning op de inname van het fort Sint-Andries en de mislukte vredesbesprekingen. De eerste lijkt de meest waarschijnlijke: deze penning is geslagen op last van de Raad van State.

103 NA, SG, inv.nr. 3190, fol. 262 (3 juni 1631). Zie voor de ketting die Van Oyen van de admiraliteit ontving: NA, AA, inv.nr. 1377, 28 mei en 1 juni 1631.

104 NA, SvH, inv.nr. 387, fol. 156 (25 februari 1639).

105 *Ibid.*, fol. 403 (21 juli 1640).

WITTE CORNELISZ. DE WITH,
Vice-Admirael van Hollandt en west-frieslandt.

*Hoe seer de bitter Nydt haer felle pylen schiet;
noch schreumt dees brave borst haer laster-buyn niet,
maer toont voor t'Vaderlandt syn yver meer, en meer,
na aller helden aart, strydt dees alleen om d'Eer.*

Afb. 1.35 Vice-admiraal Witte Cornelisz. de With. Kopergravure door Theodoor Matham naar Hendrick Sorch, uitgegeven door Cornelis Danckerts, 15,6 x 12,4 cm. De With draagt een ketting met een beloningsmedaille van de Staten van Holland. [Teylers Museum, Haarlem]

Hoe ingewikkeld de zaken soms lagen, blijkt uit een vergelijking van de beloningen die in maart 1653 werden gegeven ter gelegenheid van de Driedaagse Zeeslag, de beloningen die na de tocht naar Chatham van 21 tot 23 juli 1667 werden verleend en de eerbewijzen die de Staten-Generaal in 1781 aan de helden van Doggersbank vereerden.

Op 29 maart 1653 besloten de Hoog Mogende Heren om vereringen te doen aan luitenant-admiraal Tromp, de viceadmiraals Johan Evertsen en De With, de commandeur Michiel de Ruyter en schout-bij-nacht Pieter Florisz.¹⁰⁶ Het voorstel voor de vereringen met de exacte waarde van de uit te reiken presenten blijkt echter afkomstig uit de koker van de Staten van Holland, die tweeënhalf week eerder in hun vergadering de zaak al hebben besproken. De verering van de kapiteins en lagere officieren, van de weduwen en wezen van de overleden zeelieden lieten de Hoog Mogende Heren over aan de verschillende admiraliteitscolleges.¹⁰⁷

In hun vergadering van 2 juli 1667 besloten de Staten van Holland om voor de beide admiraals Michiel de Ruyter en Willem Joseph baron van Ghent en voor Cornelis de Witt, gevolmachtigde van de Staten-Generaal op de vloot 'niet tot eenige recompense, maer voor de posteriteyt' een gouden beker te laten maken, met daarop een uitbeelding van de tocht naar Chatham. Op 7 augustus gaven de Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier aan goudsmid Nicolaes Lockeman opdracht om de drie gouden bekers te vervaardigen. Lockeman leverde de bestelde presenten op 19 oktober, waarna deze op 7 november werden uitgereikt (afb. 1.36).¹⁰⁸ Van de drie geëmailleerde pronkbekers zijn twee exemplaren bewaard gebleven; die van Van Ghent ging verloren.¹⁰⁹ Maar het bleef niet bij vereringen door de Staten van Holland: op 24 december 1667 besloten de Staten-Generaal, op advies van de colleges ter admiraliteit van Holland en West-Friesland betreffende 'de pretensien van verscheijden hooftofficieren ter zee op het canon in het schip de Royal Charles'¹¹⁰ gevonden', om aan vier van hen gouden ketens te vereren. Naast viceadmiraal Johannes de Liefde, schout-bij-nacht David Vlugh en kapitein Thomas Tobiasz., kreeg ook Van Ghent een dergelijke verering (*bijlage I, 1667-10a/d*).¹¹¹ Op 24 februari 1668 leverde goudsmid Pieter Verdijn de vier bestelde ketens. Zoals gewoonlijk legden de Hoog Mogende Heren Verdijs rekening ter controle aan de Raad van State en aan de Generaliteits Rekenkamer voor, maar bepaalden vervolgens dat de uit te schrijven betalingsordonnantie ten laste diende te komen van de admiraliteit van Rotterdam.

106 NA, SG., inv.nr. 3259, fol. 295 (29 maart 1653). Tromp en Evertsen zouden uiteindelijk de voorkeur geven aan zilveren vaatwerk.

107 Brandt, *Leeven*, 45.

108 NA, GRZ, inv.nr. 3016, ongefol. Zie voor deze gegevens de inscriptie aan de binnenzijde van het deksel van de beker.

109 Pijzel-Dommisse, 'goud- en zilverproductie', 18-21; Van Luttervelt, 'Herinneringen', 40-41.

110 Het Engelse vlaggenschip dat bij de actie werd buitgemaakt en mee naar de Republiek werd gevoerd.

111 NA, SG, inv.nr. 5597: schrijven van de gecommitteerden uit de Hollandse admiraliteitscolleges aan de Staten-Generaal, 17 oktober 1667. Voor de medailles aan Van Ghent en Vlugh, cf. *infra*, hoofdstuk IV, 396-399 en 401.

Afb. 1.36 Beker door de Staten van Holland. Vereerd aan Michiel Adriaensz. de Ruyter. Door Nicolaes Lockeman, 1667. Goud en email, hoogte circa 30 cm. [Rijksmuseum Amsterdam]

In 1781 tenslotte ging het initiatief uit van stadhouder Willem V, uit hoofde van zijn functie als admiraal-generaal van de Unie. Op 21 augustus 1781 verscheen de prins persoonlijk in de vergadering van de Staten-Generaal waar hij het voorstel deed om de hoofdofficieren die in de slag bij Doggersbank het bevel hadden gevoerd te belonen. De Hoog Mogende Heren namen het voorstel nagenoeg ongewijzigd over en bepaalden daarbij dat de vereringen betaald dienden te worden door de ontvanger-generaal van het verhoogde last- en veïlgeld te Amsterdam, mr. Joan Patijn. Wel stuurden zij de Amsterdamse admiraliteit een extract van het genomen besluit ‘om te strekken tot derselver narigtinge’.¹¹²

De internationale context

Ridderlijke orden en verheffingen in de adelstand

Met hun republikeinse staatsvorm waren de Noordelijke Nederlanden een vreemde eend in de bijt in het Europa van het Ancien Regime. Daar maakten vorsten de dienst uit met als enige uitzonderingen van belang de republiek Venetië en de Zwitserse confederatie. Er was de Europese vorstenhuizen veel aan gelegen om hun macht uit te breiden, hun gezag te centraliseren en vooraanstaande onderdanen en belangrijke buitenlanders aan zich te binden.¹¹³ Instrumenten die hieraan een belangrijke bijdrage konden leveren, waren de opname in een ridderlijke orde en de verheffing in de adelstand.

Oorspronkelijk was de ridderlijke orde een gemeenschap van ridders, georganiseerd volgens in statuten vastgelegde regels en reglementen en door een eed van trouw verbonden aan de soeverein of grootmeester van de orde. Anders dan de moderne orden van verdiensten was de ridderlijke orde geen beloning, maar een middel van de vorst om de meest aanzienlijken in zijn rijk rond zich te verzamelen, door een persoonlijke band aan zich te binden en hun steun te verwerven. De ridderlijke orde stond uitsluitend open voor de adel, die als enige in de samenleving drager was van de ‘virtus’. Om die reden worden deze oude ridderlijke orden vaak aangeduid met de Duitse term ‘Adelsorden’.

Kenmerkend voor de ridderlijke orden zijn uiterlijk vertoon en exclusiviteit. Het eerste heeft een duidelijke, niet te onderschatten machtspolitieke dimensie: pracht en praal vormen het gewaad waarin de macht zich kleedde. Het tweede verleent de orde prestige en status, want de orde die zijn ‘numerus clausus’ loslaat, verliest aanzien en belang. Dat geschiedde met de Franse Orde van de Heilige Michael, die oorspronkelijk slechts uit 36 ridders bestond, maar op den duur zo veel leden telde

112 NA, SG, inv.nr. 3615, fol. 871-873 (21 augustus 1781).

113 Zie voor kanttekeningen bij het welslagen van dit proces Groenveld, *Regeren in de Republiek*, 7 en de daar vermelde literatuur.

dat men de keten van de orde sarcastisch aanduidde als ‘collier à toutes les bêtes’ (*een halsband voor iedere gek*).

Voor een belangrijke innovatie op ordegebied zorgde Lodewijk XIV. In april 1693 stichtte de koning de Orde van de Heilige Lodewijk, de eerste orde van verdiensten, bedoeld als beloning voor militairen boven de rang van onderofficier. Hiermee speelde de koning in op veranderingen in het krijgsbedrijf, waarbij het officierskorps niet langer hoofdzakelijk uit edellieden bestond, maar veeleer uit beroepsmilitairen die dankzij eigen verdiensten carrière hadden gemaakt. Op deze wijze werd het mogelijk om militairen te ridderen die vroeger vanwege hun afkomst nooit in een orde opgenomen hadden kunnen worden. Nieuw was ook dat de orde de graden grootkruis, commandeur en ridder kende én dat aan het aantal ridders geen beperking was gesteld. In de achttiende eeuw vond het Franse voorbeeld navolging in Pruisen, het Habsburgse keizerrijk, Rusland en Polen.

Op den duur werden ook verschillende Nederlanders in een ridderorde opgenomen, zelfs in oude Adelsorden als de Deense Orde van de Olifant en de Franse Orde van de Heilige Michael. In feite ging het daarbij om vereringen, die werden gedaan in verband met verdienste en langdurige dienst.¹¹⁴ In het geval van de Orde van de Olifant betrof het incidentele verleningen, veelal aan leden van oude adellijke families, zoals Johan Maurits en Hendrik van Nassau-Siegen en Johan Wolfert van Brederode.¹¹⁵ Soms was de geridderde werkzaam voor of in dienst van de Deense koning, zoals Jacob van Wassenaar-Obdam, die tijdens de Noordse Oorlog (1655-1660) aan Deense zijde tegen Zweden streed.¹¹⁶ Of zoals Godard van Reede, heer van Amerongen, die in Denemarken als luitenant-generaal diende.¹¹⁷ Anderen bekleedden belangrijke diplomatieke posten in Kopenhagen, zoals Johan van Reede, heer van Renswoude en Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen, vader van de zojuist genoemde luitenant-generaal, die als extraordinaris ambassadeur van de Republiek in Denemarken nauw betrokken was bij de onderhandelingen die een einde maakten aan de Noordse Oorlog.¹¹⁸ Maar ook een homo novus als Cornelis Tromp, die nog maar kort tevoren in de Engelse adelstand was verheven, werd in 1676 als admiraal-generaal benoemd tot ridder in de Orde van de Olifant.¹¹⁹

Maar de benoemingen in de Orde van de Olifant vielen volstrekt in het niet bij die in de Franse Orde van de Heilige Michael.¹²⁰ Vele tientallen Nederlanders werden in de Orde opgenomen. Daarbij ging het niet alleen om vlootvoogden als Philips, heer van Dorp, Michiel Adriaensz. de Ruyter, Maarten Harpertsz. Tromp,

114 Ploos, ‘Unde venis’, 193: ‘Nederlanders uit het politieke, commerciële en culturele vlak [...] die op een of andere wijze zich min of meer verdienstelijk hadden gemaakt voor de kroon van Frankrijk’.

115 Pedersen, *Ridere*, 46-47.

116 *Ibid.*, 49.

117 *Ibid.*, 77.

118 *Ibid.*, 47 en 50.

119 *Ibid.*, 65.

120 Ploos, ‘Unde venis’, 263-265 vermeldt 83 verleningen van de Orde van de Heilige Michael aan Nederlanders.

Afb. 1.37 Hanger van de keten van de Orde van de Heilige Michael. Vereerd aan Michiel Adriaensz. de Ruyter, 1667. Goud en email, 7 x 4 cm, 85 gram. [Scheepvaartmuseum, Amsterdam]

Witte Cornelisz. de With en Johan Evertsen, maar ook om Staatse gezanten in Frankrijk als François Aerssen van Sommelsdijk, Cornelis van der Mijle, Adriaan Pauw en Johan de Knuyt. En om vooraanstaande personen als Constantijn Huygens, griffier Cornelis Musch, landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt en de dichter P.C. Hooft. Verreweg het merendeel van de uitreikingen dateert uit de zeventiende eeuw, uit de tijd vóórdat in de jaren zeventig de oorlogen begonnen die Frankrijk en de Republiek decennialang met elkaar zouden voeren.

Overigens bevindt het door de Ruyter gedragen ‘penditif’, dat aan de prachtige, met geëmailleerde schelpen versierde ketting was bevestigd, zich in de verzameling van het Vaderlandsch Fonds ter Aanmoediging van ’s Lands Zeedienst. Tegenwoordig is de collectie van het Vaderlandsch Fonds ondergebracht in het Scheepvaart Museum te Amsterdam (afb. 1.37).

Verlening van de Orde van de Heilige Michael en verheffing in de adelstand gingen hand in hand: zonder adellijke status was opname in de orde onmogelijk.¹²¹ Aan het verlenen van de orde ging dan ook altijd een benoeming in de Franse adelstand vooraf. Ploos merkt op dat voor veel Nederlanders het prestige van de Orde van de Heilige Michael met de fraaie ordeketen, de riddertitel en de mogelijkheid het eigen familiewapen ermee te versieren zwaarder woog dan de verheffing in de Franse adelstand, die door de Staten en de ridderschappen in de Republiek feitelijk niet werd erkend (afb. 1.38ab).¹²²

Behalve in Frankrijk werden ook in andere landen Nederlanders in de adelstand verheven. Anders dan in Frankrijk was dit niet zozeer een stap ter voorbereiding op de opname in een ridderlijke orde, maar veeleer een op zichzelf staand eerbe-

¹²¹ Ploos, ‘Unde venis’, 216.

¹²² *Ibid.*, 194 en 211.

Afb. 1.38a Keten van de Orde van de Heilige Michael. Verleend aan Hendrick de Sandra, commandeur van Deventer, 1657. Goud en email: kruis: 78,4 x 78 mm, keten: 205,13 gram. [Paleis Het Loo Nationaal Museum, Apeldoorn. Bruikleen Stichting tot Instandhouding van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden]

Afb. 1.38b Hendrick de Sandra, commandeur van Deventer met de Orde van de Heilige Michael. Door Pieter van Anraedt, 3de kwart 17de eeuw. Olieverf op zilver, 5,7 x 4,2 mm. [Paleis Het Loo Nationaal Museum, Apeldoorn]

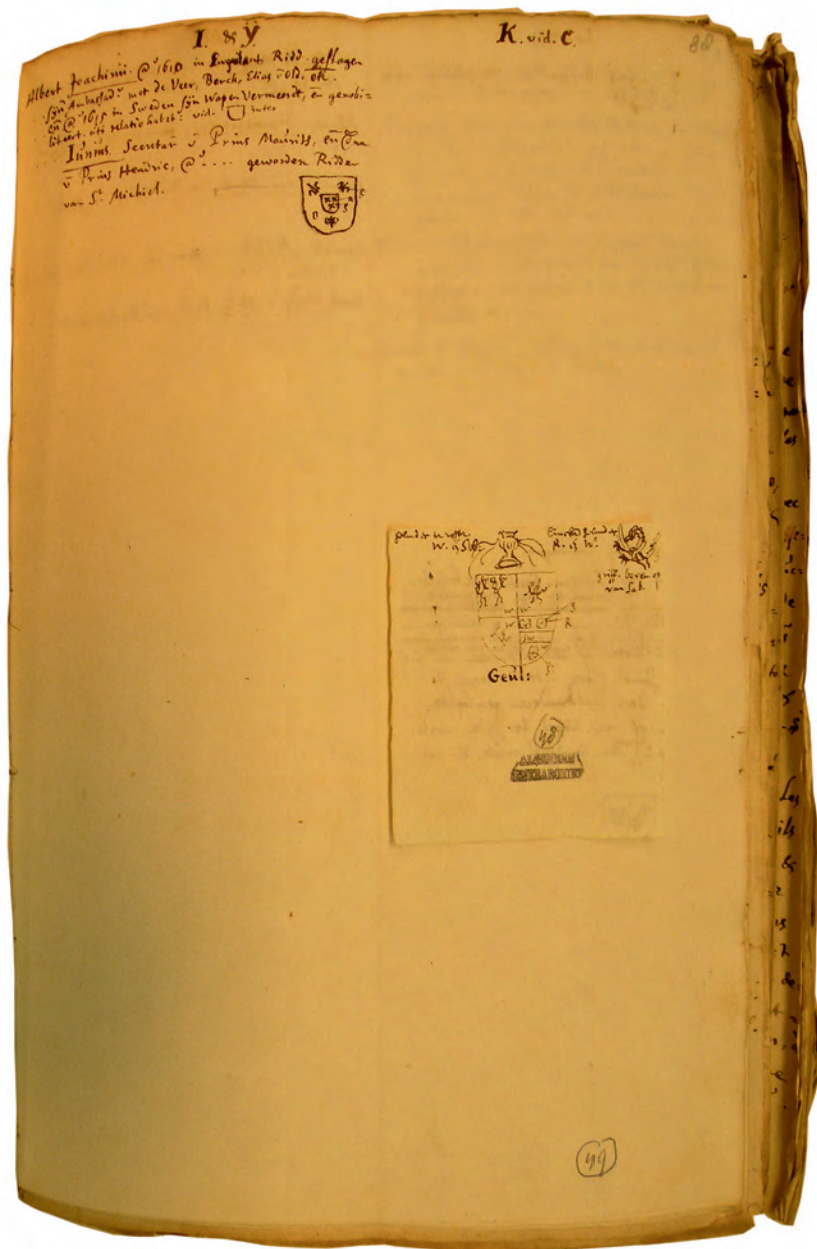
wijs. In een Engelse context spreekt Schutte van ‘de laagste vorm van verlening van een eerbewijs door de [...] koning’.¹²³ In de aantekeningen van Gerard Schaep Pietersz. die in het archief van Adriaan Pauw berusten, geeft Schaep een alfabetisch overzicht van alle Nederlanders aan wie dergelijke eerbewijzen zijn verleend (afb. 1.39).¹²⁴ In zijn register vermeldt hij meer dan 100 verleningen van ridderorden én adelsverheffingen door de paus, de Duitse keizer, de koningen van Frankrijk, Engeland en Zweden en door de Republiek Venetië.

Anders dan op het vasteland was in Engeland de adelsverheffing niet erfelijk. Tot 1700 werden 47 Nederlanders in de adelstand verheven. Onder hen de Staatse ambassadeurs in Engeland Albert Joachimi (1610), Jacob Cats (1627), Willem Boreel (1644) en Johan Pieter van den Brande (1699), maar ook invloedrijke personen als Adriaan Pauw (1613), Constantijn Huygens (1622) en Johan van Reede van Renswoude, belangrijke partijgangers van koning-stadhouder Willem III als Hans Willem Bentinck, graaf van Portland (1689), Godard van Reede, heer van Amerongen, Ginckel en Elst (1691/2) en Arnold Joost van Keppel, graaf van Albemarle (1696/7). Daarnaast komen we de schilder Pieter Lely tegen (1679/80). Wat opvalt, is het geringe aantal vlootvoogden: de enigen van belang zijn Maarten en Cornelis Tromp (1642 en 1674/5).

Opname in een ridderorde en adelsverheffing vormden een bijzondere wijze om verdienste te belonen, maar met het verstrijken van de zeventiende eeuw lijken beide instrumenten meer en meer aan belang te verliezen. Bovendien was het beslist niet de meest gebruikelijke en enige manier waarop buitenlandse vorsten aan onderdanen van de Republiek vereringen schonken.

123 Schutte, ‘Engelse wapenverleningen’, 44.

124 NA, Pauw, inv.nr. 66, fol. 85 e.v.

Afb. 1.39 'Register van de gene die inde Nederlanden van eenich keijser, Coning, of Prince, verkregen hebben eenige titulen van Eere, t'sij Ridderschap, Adeldom, nieu-wapen, of diergelijcke'. Door Gerard Schaep Pietersz. [Nationaal Archief, Den Haag. Familiearchief Pauw van Wieldrecht]

Het present voor de vertrekkende gezant

Een groot deel van de ketens, kettingen en medailles die de Staten-Generaal uit naam van de Republiek uitreikten, was bestemd voor vertegenwoordigers die door buitenlandse vorsten naar Den Haag waren gezonden. Daarbij ging het zowel om de gezant met een bijzondere missie die maar kort in de Republiek verbleef en vertrok als het doel van zijn missie was bereikt óf onhaalbaar was gebleken, als ook om de vaste of residerende vertegenwoordiger die vaak jarenlang optrad als representant van de vorst door wie hij was gezonden.¹²⁵ Tijdens het Ancien Regime speelde het diplomatieke present aan buitenlandse gezanten een uitermate belangrijke rol. Het was een uitdrukking van de tevredenheid jegens de gezant. Maar tegelijkertijd was het meer dan dat: ofschoon geschonken aan de gezant, was het in zekere zin de meester die ermee werd geëerd.¹²⁶

In de tamelijk preciaire rangorde die tussen de verschillende Europese staten bestond, was de hoogte en de waarde van het aan de gezant gegeven geschenk van groot belang. Een als te laag ervaren geschenk werd opgevat als ‘geringachtinge’ of ‘kleijnachtinge’ van de vertegenwoordigde vorst en leidde onherroepelijk tot een reactie. Zo wees de Engelse ambassadeur Dudley Carleton in 1617 een hem aangeboden geschenk af, zeggende ‘het present genogh te zyn voor hem, maer niet voor syn meister [...] estimerende de coningen de presenten, aen haer ministers gedaen, als of sy aen hen luyden selfs gedaen waeren’.¹²⁷ En elf jaar later was het diens secretaris die zich beklaagde over de geringe waarde van f 100, die de hem geschonken medaille vertegenwoordigde, ‘seggende [...] dat hij in Vranckrijck twee mael geweest sijnde, gelijk nu hier vereert was met een goude ketten van duysent gulden, ende oock wel te weeten datte secretarisen vanden heer Du Maurier ende de Veneet-sche ambassadeurs meer gehadt hadden’.¹²⁸

Van meet af aan participeerde de Republiek in het internationale, diplomatieke verkeer.¹²⁹ Al in het laatste kwart van de zestiende eeuw waren er contacten met de belangrijkste West-Europese mogendheden: met Engeland en Schotland, met Frankrijk en met Denemarken. Zij zonden hun vertegenwoordigers naar Den Haag. Ook de Republiek zelf stuurde gezantschappen, die vaak uit verschillende leden bestonden en een incidenteel karakter hadden.¹³⁰ Daarnaast waren er vaste agenten in Engeland, Schotland, Frankrijk, Keulen en Frankfurt. Met het Twaalfja-

¹²⁵ Cf. *infra*, hoofdstuk IV, 225 e.v.

¹²⁶ Heringa, *Eer en hoogheid*, 173: ‘de geschenken [zijn] tekenen van de goede gezindheid van den vorst, waarover ook het nageslacht van den gezant zich nog zal kunnen verheugen. Daarom is het ook gebruikelijk, dat de gezant wordt ingelicht over de waarde van het voorwerp, waarmee hij wordt vereerd’.

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ NA, SG, inv.nr. 3187, fol. 200 (3 mei 1628).

¹²⁹ Zie hiervoor: Schutte, *Nederlandse vertegenwoordigers*, ix e.v. en de inleidingen per land; Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, x e.v.; Heringa, *Eer en hoogheid*, 231 e.v. en Thomassen, *Instrumenten*, 168 e.v.

¹³⁰ Zie voor een opsomming van dergelijke gezantschappen Heringa, *Eer en hoogheid*, 634 e.v.

rig Bestand in 1609, waarin de gewesten die samen de Republiek vormden werden aangeduid als 'vrije landen, provincien ende staten', nam de aard en de intensiteit van de buitenlandse contacten toe: de Staatse agenten in Engeland en Frankrijk kregen de rang van ambassadeur,¹³¹ terwijl nu ook met verschillende andere staten betrekkingen werden aangeknoopt, zoals met Zweden, Venetië, Rusland, het Turkse Rijk en de Hanzesteden. In de loop van de zeventiende eeuw breidde het aantal in het buitenland residerende Staatse vertegenwoordigers zich gestaag uit.

In de Republiek is een tijdlang een ambivalente houding te bespeuren ten aanzien van het accepteren van geschenken door buitenlandse vorsten aan de Staatse diplomaten vereerd. Tegen presenten van bevriende vorsten lijkt in eerste instantie weinig bezwaar te hebben bestaan: er worden gouden kettingen, goud- en zilverwerk en andere kostbaarheden geschonken en aanvaard en gezanten worden door buitenlandse vorsten geadeld of tot ridder geslagen.¹³² Heel anders lag dit echter bij de geschenken, die de aartshertogen in de zomer van 1609 in Den Haag lieten bezorgen voor de Staatse onderhandelaars met wie het Twaalfjarig Bestand was gesloten. Het goudwerk en de kostbare tapijten werden in eerste instantie niet uitgedeeld maar in bewaring genomen om vervolgens inzet te worden van langdurige beraadslagingen en onenigheid tussen de gewesten.¹³³

Tegen de tijd dat in Munster over een definitief vredesverdrag onderhandeld ging worden, stak het oude wantrouwen opnieuw de kop op. In een poging om mogelijke corruptie tegen te gaan en om het gevaar van buitenlandse beïnvloeding uit te bannen, lieten de Staten-Generaal de onderhandelaars die naar Munster stonden te vertrekken een eed afleggen waarbij zij verklaarden geen giften of presenten aan te zullen nemen.¹³⁴ En al spoedig bleef het niet bij de Munsterse onderhandelaars alleen: op 13 april 1647 werd in de vergadering van de Staten-Generaal een voorstel ter tafel gebracht voor een 'verbodt jegens het genot der presenten die geproffiteert souden moogen worden in legatien, deputatien off commissien buijten s'lants, als oock binnen s'lants'.¹³⁵ Het conceptverbod werd ter bestudering in handen gesteld van een zeven man sterke commissie, maar lijkt zonder gevolg te zijn gebleven.

Tijdens de Grote Vergadering die, na het plotselinge overlijden van stadhouder Willem II, in januari 1651 in Den Haag werd gehouden, was het de provincie Zeeland die aandrong op de strijd tegen de corruptie. Daarbij richtten de Zeeuwse vertegenwoordigers hun pijlen vooral op de permanente vertegenwoordigers in de Republiek én op de Staatse vertegenwoordigers die met buitenlandse gezanten

131 Heringa, *Eer en hoogheid*, 249 e.v.

132 *Ibid.*, 79-80. Zie ook NA, Pauw, inv.nr. 66, fol. 85 e.v.

133 *Ibid.*, 103: 'de scrupules, die de Staten in dit geval toonden tegen het aanvaarden van geschenken door hun gedeputeerden waren vooral veroorzaakt door de omstandigheid, dat het de vijand was, die ze aanbood'. Cf. *infra*, hoofdstuk III, 265-271.

134 *Ibid.*, 103 e.v. verwijst naar een instructie voor de onderhandelaars van 5 december 1645.

135 NA, SG, inv.nr. 3253, fol. 199 (13 april 1647).

onderhandelden. Op 23 februari 1651 besloten de Staten-Generaal om allen die in de toekomst dergelijke onderhandelingen zouden voeren een zelfde eed te laten afleggen als de ambassadeurs die in 1645 naar Munster af waren gereisd.¹³⁶ Op 10 augustus 1651 werd de resolutie nog aangescherpt en uitgebreid tot allen die 'uijten naem ende wegen de Generaliteijt in ambassade, commissie ofte eenige andere deputatie ofte besendinge [...] soo binnen als buijtens lants' zouden gaan, waarbij werd bepaald dat het aannemen van vereringen onmiddellijk aanleiding zou geven tot ontslag en strafvervolging.¹³⁷ En in hun vergadering van 11 november 1653 besloten de Hoog Mogende Heren om in het vervolg de tekst van de resolutie van augustus 1651 op te nemen in de instructies die aan naar het buitenland vertrekkende Staatse gezanten werden gegeven.

Volgens Heringa, die de beroepsdiplomaat Abraham de Wicquefort citeert, werd tot 1672 strikt de hand gehouden aan de resolutie van augustus 1651.¹³⁸ Maar op 23 maart 1674 werd het aannemen van geschenken opnieuw in de vergadering aan de orde gesteld, omdat nu juist was gebleken dat het besluit niet door iedereen naar de letter werd nagevolgd. Daarbij liet de resolutie onvermeld dat de opstelling van de Staatse gezanten in de praktijk nogal eens tot onbegrip en irritatie leidde. Zo liet extraordinaris ambassadeur Van Beuningen die in 1662 met Frankrijk een verdrag van vriendschap had gesloten, raadpensionaris De Witt weten dat de Fransen in hoge mate ontstemd waren toen bleek dat de Nederlanders de met diamanten versierde ringen die de koning hun aanbood niet wilden aannemen. De Fransen betuigden dat men toch niet alleen geschenken behoorde te ontvangen, maar ook te geven!¹³⁹ Op hun beurt weigerden de Fransen vervolgens de zeven door goudsmid Pieter Verdijn vervaardigde gouden lampetten van f 10.000 per stuk. De lampetten zouden met zekere regelmaat in de resoluties van de Hoog Mogende Heren opduiken om tenslotte bijna viereneenhalf jaar na dato in Parijs aan de kooplieden Olivier de Herinx en François Marschal te worden verkocht.¹⁴⁰

De commissie voor de buitenlandse zaken kreeg de opdracht om de zaak te onderzoeken.¹⁴¹ Meer dan een jaar later kwam deze nogmaals ter sprake. Inmiddels was duidelijk dat zowel door de Hoog Mogende Heren zelf, als ook door de gewestelijke Staten bij verschillende gelegenheden van de resolutie van augustus 1651 was afgeweken, vooral waar het de 'ordinaris presenten' betrof die gezanten bij hun afscheid ontvingen. De vergadering legde daarop de gewesten de vraag voor of voor dergelijke afscheidspresenten niet een uitzondering behoorde te worden gemaakt.¹⁴² Uiteindelijk besloot men op 29 april 1675 dat deze niet langer onder de

136 Heringa, *Eer en hoogheid*, 103-107.

137 NA, SG, inv.nr. 3257, fol. 510 (10 augustus 1651).

138 Heringa, *Eer en hoogheid*, 106.

139 *Ibid.*, 101.

140 NA, SG, inv.nr. 3275, fol. 110 (9 februari 1667).

141 *Ibid.*, inv.nr. 3289, fol. 409 (23 maart 1674).

142 *Ibid.*, inv.nr. 3291, fol. 320 (5 april 1675).

eed behoorden te vallen en dat ze aangenomen mochten worden. Als richtlijn stelde men daarbij wel dat ‘haer Hoog Mogende ministers uijt eenige ambassades, deputatien ofte besendingen t’huys gecomen sijnde, nevens haer rapport oock alhier ter vergaderinge exhiberen de voorschreve ordinaris ende gewonelijcke presenten bij deselve ontfangen’.¹⁴³

Van dat moment af tot aan het einde van de Republiek maakten Staatse gezanten met grote regelmaat melding van hetgeen zij ten geschenke hadden ontvangen. Niet alleen maakten zij hun opwachting in de vergadering om de verkregen presenten te tonen, maar vaak ook richtten zij zich al vanuit hun standplaats per brief tot de vergadering om van schenkingen melding te maken, doorgaans met het verzoek om hetgeen onder voorbehoud was aanvaard ook daadwerkelijk te mogen behouden.

De talrijke, soms uiterst gedetailleerde vermeldingen in de resoluties van de Hoog Mogende Heren geven een goed beeld van de vereringen die in het laatste kwart van de zeventiende eeuw en in de achttiende eeuw door de verschillende Europese vorstenhoven werden gedaan.¹⁴⁴

In sommige landen bestond het afscheidspresent in de achttiende eeuw uit een som geld. Net als in de Republiek was het ‘karakter’ of de rang van de gezant bepalend voor de hoogte van het bedrag.¹⁴⁵ Zo ontving een ambassadeur een hogere verering dan een extraordinaris envoyé en een secretaris. In Engeland werd aan een vertrekkend ambassadeur een bedrag van 1.000 pond sterling vereerd, terwijl extraordinaris envoyé Borsselle van der Hooghe in november 1722 een bedrag van 600 pond ontving en minister Van Boetzelar in februari 1745 500 pond.¹⁴⁶ Aan een ambadesecretaris tenslotte werd een verering van 120 pond gedaan.¹⁴⁷ Ook in Rusland werd aan vertrekkende gezanten een som geld gegeven. Een ambassadeur ontving een bedrag van 8.000 roebel, een envoyé 3.000 roebel.¹⁴⁸ Op 1 juli 1729 ontving Johanna Helot, weduwe van resident mr. Willem de Wilde een bedrag van 2.000 roebel, ‘het ordinaris præsent, hetgeen men aldaer aen de residenten geeft’.¹⁴⁹ Ook andere vorsten gaven sporadisch geldbedragen als afscheidspresent. Zo ontvingen de extraordinaris envoyé Van Rechteren en de Staatse zaakgelastigde Roest bij hun vertrek uit Kopenhagen in september 1785 bedragen van 1.200 en 600 rijksdaalders met de kanttekening dat het hierbij ging om ‘een

¹⁴³ NA, SG, fol. 459 (29 april 1675).

¹⁴⁴ In 2009 wijdde het tijdschrift *The Court Historian* een themanummer aan dit gebruik, getiteld ‘Gift-giving in eighteenth-century courts’.

¹⁴⁵ Heringa, *Eer en hoogheid*, 17–31.

¹⁴⁶ In de achttiende eeuw lag de wisselkoers van het pond sterling tussen 10½ en 11 gulden. Vriendelijke mededeling drs. M.L.F. van der Beek, voormalig wetenschappelijk medewerker Geldmuseum, Utrecht, 17 oktober 2011.

¹⁴⁷ NA, SG, inv.nr. 3407, fol. 405 (18 november 1722); inv.nr. 3476, fol. 146 (12 februari 1745).

¹⁴⁸ In de loop van de achttiende eeuw bedroeg de koers van de roebel gemiddels 2½ gulden. Vriendelijke mededeling drs. M.L.F. van der Beek, wetenschappelijk medewerker Geldmuseum, Utrecht, 17 oktober 2011.

¹⁴⁹ NA, SG, inv.nr. 3615, fol. 365 (15 juni 1781): 8.000 roebel; *ibid.*, inv.nr. 3438, fol. 364 (27 november 1732): 3.000 roebel; *ibid.*, inv.nr. 3429, fol. 1 (1 juli 1729): 2.000 roebel.

ordinair present aan de ministers en chargé d'affaires die weggaan'.¹⁵⁰

De Staatse ministers en residenten die in de tweede helft van de achttiende eeuw uit Portugal vertrokken, ontvingen in plaats van geld een aantal goudstaafjes. In 1753 ging het om zes baren met een waarde van f 600 per stuk, tussen 1758 en 1769 om acht en in 1782 zelfs om tien baren of staafjes.¹⁵¹ Daarmee is niet gezegd dat het afscheidspresent in waarde toenam, omdat niet duidelijk is of in die jaren het gewicht van de baren constant bleef en of zich veranderingen in de goudprijs voordeden.

Dat bij tijd en wijlen het toegezegde geschenk wel erg lang op zich kon laten wachten, toont het geval van mr. Jan Rochus van Til, die van 1732 tot en met 1751 als resident te Lissabon had gediend. In augustus 1751 werd Van Til aangesteld als minister resident bij de keurvorst van Keulen. Op 20 september 1751 ontving hij zijn recredentiaal van de Portugese koning.¹⁵² Tegelijkertijd moet hem ook het gebruikelijke afscheidsgeschenk zijn toegezegd. Maar ruim een jaar later bleek Van Til dat nog steeds niet te hebben ontvangen. In een uit Keulen gezonden schrijven van 9 januari 1753 verhaalt de gezant hoe hij tijdens een tussentijds verblijf in Den Haag was benaderd door de Portugese extraordinaris envoyé aldaar, Da Silva Pessanha. Van hem had Van Til vernomen dat de secretaris van staat in Lissabon hem 'met den eersten [zou] schrijven' en de toegezegde verering zou zenden. Maar terug in Keulen had Van Til de toegezegde brief en het present niet ontvangen. Daarop had hij besloten de Staten-Generaal van het gebeuren op de hoogte te stellen 'omdat', zo schreef hij, 'hij meende dat die manier van doen impliceerde een disattentie voor haer Hoog Mogenden selfs, ten welker respecte sodanig afscheijds present moeste gegeven worden'.¹⁵³ Van Til was echter bepaald niet van zins het hierbij te laten zitten. Enkele dagen nadat op 4 juni 1753 in de vergadering van de Hoog Mogende Heren de memorie van afscheid van de inmiddels teruggeroepen extraordinaris envoyé Da Silva Pessanha was voorgelezen, richtte hij zich vanuit Keulen opnieuw tot de vergadering om zijn bedenkingen uit te spreken aangaande het geven van een afscheidspresent aan de Portugese gezant en diens secretaris.¹⁵⁴ De vergadering besloot de commissie voor de buitenlandse zaken te laten onderzoeken 'of het voorsz. ordinaris present aan gemelde heer Da Sylva behoort te werden geëxtra-deert, voor en al eer den heer van Til het gewoone afscheidspresent van het hof van Portugal heeft bekoomen'.¹⁵⁵ Maar twee jaar later was in de zaak Van Til nog steeds

150 NA, SG, inv.nr. 3631, fol. 11 (3 septeber 1795).

151 *Ibid.*, inv.nr. 3517, fol. 28 (12 januari 1753): resident mr. Jan Rochus van Til; *ibid.*, inv.nr. 3544, fol. 134 (31 juli 1758): minister Charles François Bosc de la Calmette; *ibid.*, inv.nr. 3557, fol. 407 (8 oktober 1762): minister Hendrik van Kretschmar; *ibid.*, inv.nr. 3578, fol. 320 (12 september 1769): ministers Reinier van Haeften; *ibid.*, inv.nr. 3619, fol. 266 (17 juni 1782): minister Balthasar Constantijn Smissaert.

152 Schutte, *Nederlandse vertegenwoordigers*, 184.

153 NA, SG, inv.nr. 3517, fol. 28 (12 januari 1753).

154 *Ibid.*, fol. 520 (4 juni 1753).

155 *Ibid.*, inv.nr. 4174, fol. 60 (22 juni 1753).

geen uitspraak gedaan. Op 12 september 1755 liet zijn zoon en secretaris mr. Salomon van Til de Hoog Mogende Heren weten dat zijn vader in kritieke toestand verkeerde. Hij verzocht derhalve om een spoedige uitspraak in de zaak. Op 15 september werd Van Tils schrijven in de secrete vergadering besproken. Opnieuw werd geen uitspraak gedaan en werd de kwestie doorverwezen naar de commissie voor de buitenlandse zaken.¹⁵⁶ Uiteindelijk zouden alle pogingen niets uithalen: één dag voordat het schrijven van zijn zoon in de vergadering werd behandeld, overleed Jan Rochus van Til in Keulen.

Maar ook Van Til jr was niet van zins om het erbij te laten zitten. En hij had meer succes dan zijn vader: op 3 maart 1757 besloot de vergadering om de ketens voor Da Silva Pessanha en zijn secretaris, die nog steeds niet waren uitgereikt, ter griffie te deponeren en aan Salomon van Til de tegenwaarde van f 1.600 uit te keren, met dien verstande dat het bedrag zou worden teruggevorderd, indien hij het Portugese present alsnog zou ontvangen.¹⁵⁷ Dat laatste gebeurde vijftien maanden later inderdaad. Op 31 juli 1758 ontving de huiswaarts kerende minister Bosc de la Calmette niet alleen een verering voor zichzelf, maar ook het 'soo lang agtergebleeven present' voor oud-resident Van Til.¹⁵⁸ Het oorspronkelijke aantal van zes gouden staven was inmiddels wel met twee vermeerderd tot acht. Op 29 augustus 1758 kon de inmiddels in Den Haag teruggekeerde Bosc de la Calmette beide presenten in de vergadering tonen. De vergadering besloot het present aan Van Til te doen toekomen en de nog ter griffie berustende ketens aan Da Silva Pessanha en zijn secretaris te zenden.¹⁵⁹ Toch zou Salomon van Til het voor zijn vader bestemde afscheidspresent niet zelf uit handen van griffier Hendrik Fagel de Oude ontvangen: in 1757 was hij namelijk als onderkoopman in dienst getreden van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en met zijn echtgenote naar Indië vertrokken. Namens Salomon van Til nam George Bosé op 8 januari 1759 een 'klein met rood fluweel bekleed koffertie, waar in agt staafjes goud' in ontvangst en signeerde hij het ontvangstbewijs (afb. 1.40).¹⁶⁰ Meer dan zeven jaar waren inmiddels verstreken sinds het vertrek van Jan Rochus van Til uit Lissabon.

Met enige regelmaat werd ook aan nabestaanden van een gezant die tijdens het verblijf op zijn standplaats was komen te overlijden, een bedrag in geld uitbetaald. Dit werd aangeduid als 'ordinaris afscheidspresent'. Zo ontving Anna Margaretha Bex, weduwe van resident Christiaan Cornelis Rumpf in 1707 een bankbriefje van

156 NA, SG, inv.nr. 4177, fol. 174 (15 september 1755).

157 *Ibid.* inv.nr. 3537, fol. 217 (3 maart 1757) en NA, Fagel, inv.nr. 1154.

158 *Ibid.*, inv.nr. 3544, fol. 134 (31 juli 1758).

159 *Ibid.*, fol. 268 (29 augustus 1758). Uit de resolutie blijkt dat ook aan de op 5 juli 1756 vertrokken Portugese extraordinaris envoyé De Melo en zijn secretaris geen afscheidspresent was gegeven. Ook voor hun werden nu ketens besteld.

160 NA, Fagel, inv.nr. 1154. De akte is abusievelijk gedateerd 8 januari 1758.

Ontfangen by my ondergeff. als last en
 Procuratie. hebbende van den Heer Van
 Til, zoon van wylen den Heer Jan
 Rochus Van Til, in syn leeven Heer
 Hoog Mogende Resident aan het Hof
 van Portugal, uit handen van den
 Heer Griffier Fagel, een klein onat
 voor Schuur dekkend Lofjeertje, waar
 in acht staafjes goud, van wegens het
 Hof van Portugal gegeven tot een
 gesont ~~voor~~ wylen gem. Resident
 Van Til.

Actum 's Hage den 8de Januarij
 1750.

George Bosé

Afb. 1.40 Ontvangstbewijs ondertekend door George Bosé uit naam van Salomon van Til voor een koffertje met acht staafjes goud, 8 januari 1759. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Fagel]

400 rijksdaalders,¹⁶¹ en werd aan Andries van Sanden, secretaris van extraordinaris envoyé mr. Hendrik Willem Rumpf in 1744¹⁶² én aan Louisa Albertina von Lith, weduwe van extraordinaris envoyé Carel Rumpf vijf jaar later elk 700 rijksdaalders uitgekeerd.¹⁶³ Christiaan Cornelis Rumpf en diens zoons waren in Zweden gestationeerd. Maar ook Johanna Agnes van Lintelo, weduwe van de te Madrid overleden extraordinaris envoyé Pieter Battier, ontving een dergelijk present: bij terugkeer in de Republiek in juni 1690 vertoonde zij de beurs met 600 pistolen die zij 'ten respecte van den character van den gemelten heere Battier' had ontvangen.¹⁶⁴

Toch was een verering in geld niet het meest gebruikelijke present dat aan een vertrekkende gezant werd geschonken: veel vaker ontving hij een waardevol sieraad. Erg populair was vooral de 'boîte à portrait', een ovaal, met diamanten versierd portretmedaillon dat zijn naam ontleent aan de 'boîte', het etui, waarin het werd geschonken. De naam *boîte à portrait* werd vernederlandst tot 'conterfeyt boot'. Een fraai voorbeeld van een dergelijk kostbaar geschenk is het juweel dat in november 1683 werd vereerd aan de Delftse pensionaris Anthonie Heinsius die de Republiek vertegenwoordigde bij de uitvaart van de op 30 juli van dat jaar overleden Franse koningin Maria-Theresia. Het portretmedaillon in zijn originele, met zijden damast beklede cassette werd in de familie bewaard, totdat het in 1929 aan het Haags Gemeentemuseum werd gelegateerd (afb. 1.41). Het met email op koper geschilderde portret van Lodewijk XIV wordt op stilistische gronden toegeschreven aan de miniaturist Jean Petitot (I) (1607-1691), terwijl uit het bewaard gebleven 'registre des présents du Roi' blijkt dat de geëmailleerde, met dertien grote en 47 kleine diamanten afgezette montuur werd geleverd door hofjuwelier Pierre le Tessier de Montarsy. Het voor Heinsius bestemde sieraad kostte 2.648 livres.¹⁶⁵ Heinsius' conterfeyt boot heeft de tand des tijds niet geheel ongeschonden doorstaan: op een onbekend moment tussen 1722 en 1863 werden alle diamanten uit hun zetting verwijderd. De *boîte à portrait* in de vorm zoals deze aan Heinsius werd vereerd, ontstond rond het midden van de zeventiende eeuw en groeide onder de regering van Lodewijk XIV uit tot diplomatiek geschenk 'par excellence'.¹⁶⁶ Ook andere Staatse gezanten ontvingen dergelijke geschenken. Zo toonden de ambassadeurs Boreel en Van Weede in september 1680 de Hoog Mogende Heren de 'twee boten van diamanten' die zij bij hun vertrek uit Parijs hadden ontvangen.¹⁶⁷

161 NA, SG, inv.nr. 3361, fol. 682 (26 mei 1707) aan Christiaan Cornelis 'sijnde het ordinaris present dat men gewoon was aen ministers van den derden rangh bij haer vertreck van het Sweedsche hoff te geven'.

162 *Ibid.*, inv.nr. 3474, fol. 196 (31 augustus 1744) aan mr. Hendrik Willem 'sijnde het ordinaris afscheijds-present dat het Hof van Sweeden aen de Extraordinaris Envoyés van den Staet pleeg te geven'.

163 *Ibid.*, inv.nr. 3499, fol. 402 (17 november 1749) aan Carel Rumpf 'het afscheids present'.

164 *Ibid.*, inv.nr. 3321, fol. 973 (21 juni 1690).

165 Scholten, 'conterfeyt-boot', 55 e.v. De wisselkoers van de Franse livre tournois bedroeg ongeveer een halve gulden. Vriendelijke mededeling drs. M.L.F. van der Beek, wetenschappelijk medewerker Geldmuseum, Utrecht, 17 oktober 2011.

166 *Ibid.*, 57-58.

167 NA, SG, inv.nr. 3302, fol. 182 (14 september 1680).

Afb. 1.41 'Boîte à portrait' geschonken aan Anthonie Heinsius, Pierre le Tessier de Montarsy en Jean Petitot (I), 1683. Goud, zilver en email, 95 x 57 mm. [Haags Gemeentemuseum, Den Haag]

en wellicht ging het ook bij de met diamanten afgezette portretmedaillons die de ambassadeurs Van Nassau-Odijk en Brantsen respectievelijk in 1698 en 1788 ontvingen om *boîtes*.¹⁶⁸

De Franse koningen waren beslist niet de enigen die dergelijke met diamanten versierde boîtes schonken. Ook de Duitse keizer en de koningen van Engeland, Spanje, Zweden, Sardinië en de Beide Siciliën, als ook enkele andere vorsten schonken zulke sieraden. In enkele gevallen vermelden de resoluties van de Staten-Generaal uitdrukkelijk dat dergelijke portretmedaillons aan sommige hoven het gebruikelijke afscheidsgeschenk aan de vertrekkende gezant vormden.¹⁶⁹

¹⁶⁸ In de inventaris van de nalatenschap van mr. Gerard Brantsen staat geen portretmedaillon of boîte genoemd. Cf. GA, Brantsen, inv.nr. 71.

¹⁶⁹ NA, SG, inv.nr. 3556, fol. 696 (1 juni 1762) aan François Doublet, extraordinaris envoyé en plenipotentiaris bij de koning van Zweden: 'als sijnde het ordinaire present voor de vreemde ministers'; *ibid.*, inv.nr. 3577, fol. 709 (22 mei 1769) aan Hendrik van Kretschmar, extraordinaris envoyé bij de koning van Zweden: 'het ordinaris present'; *ibid.*, inv.nr. 3623, fol. 811 (8 december 1783) aan Jacob Godefroy, graaf van Rechteren, ambassadeur bij de koning van Spanje: 'het gewone present van afscheid als envoyé extraordinaris en plenipotentiaris'.

Een ander soort geschenk dat vooral in de tweede helft van de achttiende eeuw veelvuldig aan vertrekkende gezanten werd gegeven, was de snuifdoos of 'tabatière'. Veelal van goud, beschilderd met email en afgezet met diamanten of parels, waren dergelijke snuifdozen versierd met een miniatuurportret of het monogram van de vorst van wie het kostbare sieraad afkomstig was. In verschillende landen werden snuifdozen als afscheidsgeschenk vereerd. Zo toonde Cornelis baron Hop, ambassadeur in Frankrijk, op 30 maart 1726 de gouden snuifdoos met brillanten, aan de binnenzijde versierd met de portretten van Lodewijk XV en Maria, koning en koningin van Frankrijk.¹⁷⁰ Ook de koningen van Polen, de keurvorsten van Keulen en Karel Alexander van Lotharingen, landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden, schonken aan vertrekkende Staatse gezanten fraai bewerkte snuifdozen.

Naast geldbedragen, boîtes en snuifdozen, komen nog tal van andere objecten voor die als geschenk werden gegeven, zoals de met diamanten afgezette ringen, die aan verschillende gezanten werden gegeven. Een aantal malen wordt een servies, kostbaar vaatwerk, tapijten of een degen geschonken. De Staatse ambassadeurs in Frankrijk Sicco van Goslinga en Abraham van Hoey, die respectievelijk in 1714 en in 1749 afscheid namen, ontvingen ieder een kistje met gouden medailles, afkomstig uit de zogenaamd *histoire métallique*, de door Lodewijk XIV begonnen geschiedenis van zijn eigen bewind, uitgebeeld in penningen met een uniform uiterlijk, waarvan beeldtaal en opschriften van hogerhand door de Petite Academie waren vastgesteld.¹⁷¹ Anders dan normaal toonde extraordinaris ambassadeur Willem van Haren (II) het geschenk dat hem bij zijn vertrek uit Stockholm ten deel gevallen was niet in de vergadering van de Hoog Mogende Heren: in plaats daarvan volstond hij met de overhandiging op 19 januari 1685 van een uit het Zweeds vertaalde akte met een omschrijving van het ontvangen afscheidspresent bestaande uit '127 schippont, twee lijspont ende een pont gaer coper'.¹⁷²

Wat opvalt is dat de ketting met de bijbehorende medaille die in de zeventiende en achttiende eeuw in de Republiek tot het gebruikelijke afscheidsgeschenk uit zou groeien, elders deze functie vrijwel niet had. De enige uitzondering van belang vormt wellicht het zeventiende-eeuwse Venetië, terwijl ook in Frankrijk bij een aantal gelegenheden aan een secretaris van een Staatse ambassadeur een gouden ketting werd geschonken, waaraan een medaille met het portret van de koning was gehangen.¹⁷³

170 NA, SG, inv.nr. 3781, fol. 220 (30 maart 1726).

171 Zie voor de rol van de *histoire métallique*: Burke, *Beeld*, onder meer 138, 213-215.

172 NA, SG, inv.nr. 3311, fol. 57 (19 januari 1685). Schippont en lijspont zijn gewichtseenheden die in het handelsverkeer op de Baltische gebieden werden gebruikt. Een schippont = 300 pond = 20 lijspont.

173 *Ibid.*, inv.nr. 3302, fol. 182 (14 september 1680): Wouter Hooreman; *ibid.*, inv.nr. 3563, fol. 304 (10 sept. 1764): Frederik Johan Robert de Weiler.

Het vorstelijke present voor bijzondere gelegenheden

Kostbare geschenken werden niet alleen gegeven bij het afscheid van een gezant en zijn vertrek huiswaarts. Een andere, belangrijke gelegenheid waarbij gezanten vereringen ontvingen, was de sluiting van traktaten en verdragen. En ook de gezant die tussen de strijdende partijen bemiddelde en op die manier aan de totstandkoming van het gesloten verdrag had bijgedragen, ontving een vereering. Zo liet mr. Jacob ridder Hop, die als extraordinaris envoyé op de conferentie te Pinnenburg tussen Denemarken en de hertog van Sleeswijk-Holstein-Gottorp had bemiddeld, de Hoog Mogende Heren op 22 augustus 1697 weten van de Deense koning 'in plaatse van het ordinaris present' 1.000 rijksdaalders te hebben ontvangen, terwijl de hertog van Sleeswijk-Holstein-Gottorp hem een zelfde som had geschonken en zijn secretaris met 100 rijksdaalders had vereerd.¹⁷⁴ En ook Jacob graaf Colyer ambassadeur van de Republiek aan de Porta te Constantinopel ontving in 1719 van twee zijden geschenken vanwege de bemiddelende rol die hij bij de totstandkoming van de Vrede van Passarowitz tussen Turkije, Oostenrijk en Venetië had gespeeld: een portretmedaillon met diamanten van de Turkse keizer en een gouden schotel, die Carlo Ruzzini, ambassadeur van Venetië te Constantinopel, bij hem thuis liet bezorgen.¹⁷⁵

Heel anders was het daarentegen gesteld met een categorie vorstelijke geschenken die werden gegeven ter gelegenheid van gebeurtenissen die samenhangen met het publieke leven van de vorst, zijn familie en zijn rijk, zoals de geboorte en doop van kinderen, huwelijken, inhuldigingen en kroningen, regeringsjubilea, verjaardagen, overlijden en begrafenissen, de onthulling van standbeelden en de stichting van universiteiten. Vooral in de achttiende eeuw was het vrij gebruikelijk om bij dergelijke voorvallen ook de 'buitenlandse ministers' uit te nodigen. Ter herinnering ontvingen de genodigden na afloop een present. Ook bij deze gelegenheden werden wel boîtes, snuifdozen, ringen en kostbaarheden als horloges en vaatwerk geschonken, maar in verreweg de meeste gevallen bestond het present uit één of meer gouden en/of zilveren medailles die speciaal op de betreffende gebeurtenis waren geslagen. In een aantal gevallen is de waarde van het present in de resoluties opgetekend. Deze kon oplopen van 4 à 5 gulden voor de zilveren medaille die resident mr. Gillis Coymans in augustus 1743 ontving ter gelegenheid van de verjaardagen van de Deense koning Christiaan VI en diens echtgenote Sophia¹⁷⁶ tot 30 dukaten of meer voor een aantal Zweedse en Russische kronings- en vredesmedailles. Zo ontving Marcelis de Swart, resident van de Republiek in Rusland, in augustus 1744 een gouden medaille met een waarde van 38 dukaten, geslagen op de in het jaar daar-

¹⁷⁴ NA, SG, inv.nr. 3336, fol. 143 (22 augustus 1697).

¹⁷⁵ *Ibid.*, inv.nr. 3398, fol. 355 (16 oktober 1719): Turkije en fol. 595 (21 december 1719): Venetië.

¹⁷⁶ *Ibid.*, inv.nr. 3471, fol. 139 (17 augustus 1743). Christiaan VI werd geboren op 10 december 1699, Sophia op 28 november 1700.

voor met Zweden gesloten Vrede van Åbo.¹⁷⁷ Vaak werden de medailles voor of tijdens het aansluitende diner op de borden van de buitenlandse gezanten gelegd. In een aantal gevallen zijn de in de resoluties gegeven beschrijvingen van de geschonken medailles zo gedetailleerd dat zij de letterlijke tekst van de op- en omschriften bevatten én de naam van de stempelsnijder geven. Zo liet de reeds genoemde resident De Swart per brief weten dat hij op 28 februari 1740 een gouden medaille had ontvangen op de Vrede van Nyssa ‘ter swaerte van dertig ducaten, hebbende op de eene zijde het afbeeldsel van haere Majesteijt met de gewoone inscriptie Anna door Gods genade keijserinne en monarchie van geheel Rusland en daeronder den naem van den medailleur *Hedlinger* ende aende andere sijde een adelaer met een laurierkrans in de bek sittende op eenige turke tropheen met de inscriptie *de glorie van het Rijk* en daer onder de vrede met de Turken herstelt den 7 september 1739’ (afb. 1.42).¹⁷⁸

Vrijwel zonder uitzondering werd de verzochte toestemming om een verkregen geschenk te mogen behouden meteen verleend. Dat gold op den duur niet alleen voor de afscheidspresenten, die volgens de resolutie van 29 april 1675 aangenomen mochten worden, maar óók voor de vorstelijke geschenken die bij vieringen en feestelijkheden werden gegeven. Slechts incidenteel werd een gezant aangezegd het ontvangen geschenk te retourneren. Dat overkwam mr. Johan Hulft, resident te Brussel, die in maart 1705 opdracht kreeg de 600 rijksdaalders die hij van de staten van Luik had ontvangen te weigeren, omdat het accepteren ‘aenloopt tegen formele resolutien van haere Hoog Mogenden, spetialijk die van den 10 augustus 1651 ende 29 april 1675’.¹⁷⁹ En ook in de jaren daarna gaven de Hoog Mogende Heren hun vertegenwoordigers in een aantal gevallen de opdracht geschenken aan de gever terug te zenden.¹⁸⁰ Redenen voor hun besluit geven de Hoog Mogende Heren nooit.

In hun verzoek om een voorlopig geaccepteerd geschenk te mogen behouden wezen de gezanten er geregeld op dat alle aanwezige buitenlandse ministers een dergelijk present hadden ontvangen. Zo verzocht de resident in Stockholm mr. Hendrik Willem Rumpf op 9 november 1712 om een hem geschonken gouden medaille op de 76ste verjaardag van koningin-grootmoeder Hedwig Eleonora te mogen aanvaarden. In zijn schrijven, dat op 5 januari 1713 in de vergadering van de Staten-Generaal ter tafel kwam, wees Rumpf erop dat de medaille aan hem was gegeven ‘tot een gedagtenisse van die anniversaire en als een teecken van haere [i.e.: van de

177 NA, SG, inv.nr. 3474, fol. 191 (28 augustus 1744). Åbo is de Zweedse naam voor de Finse stad Turku.

178 *Ibid.*, inv.nr. 3461, fol. 239 (22 maart 1740).

179 *Ibid.*, inv.nr. 3355, fol. 408 (27 maart 1705).

180 *Ibid.*, inv.nr. 3362, fol. 456 (10 oktober 1707): Hendrik van Bilderbeeck, resident te Keulen, en fol. 557 (31 oktober 1707): mr. Jacob Jan Hamel Bruyninx, extraordinaris envoyé bij de Duitse keizer; *ibid.*, inv.nr. 3365, fol. 728 (11 december 1708) én, bij herhaling, *ibid.*, inv.nr. 3368, fol. 221 (20 augustus 1709): mr. Robert van Goes, extraordinaris envoyé in Denemarken; *ibid.*, inv.nr. 3373, fol. 213 (16 februari 1711): opnieuw mr. Jacob Jan Hamel Bruyninx.

Afb. 1.42 Medaille op de Vrede van Nyssa. Door Johann Karl Hedlinger, 1739. Zilver, 61 mm. [Müntzhandlung Künker, Osnabrück]

koningin-grootmoeder] gunst en goede wille [...] en niet als een present aen een minister, waer toe haer majesteijt wel wist dat het te gering was'. Daar kwam bij dat alle aanwezige buitenlandse ministers een dergelijk present hadden ontvangen én aangenomen. En tot slot wees Rumpf ook op een precedent: de Hoog Mogende Heren hadden ook aan extraordinaris envoyé Walraven van Heeckeren, die in 1697 aanwezig was geweest op de begrafenis van Karel XI, toestemming verleend om een gouden medaille van 50 à 60 dukaten te mogen behouden. Rumpf verkreeg de gevraagde toestemming en mocht het present houden.¹⁸¹

Onlosmakelijk met het afscheidspresent verbonden was het contrapresent, het geschenk dat de vertrekkende gezant aan het hofpersoneel en andere bedienden behoorde aan te bieden. Vaak konden dergelijke contrapresenten een aanzienlijke waarde hebben. Naast het verzoek om het gegeven present te mogen behouden, verzochten de Staatse gezanten dan ook vrijwel altijd om de waarde van het contrapresent te mogen declareren. Hoezeer het contrapresent tot de vaste gebruiken behoorde en in sommige gevallen zelfs tot onderwerp van een administratieve, routinematige afhandeling was geworden, blijkt uit het schrijven dat extraordinaris envoyé Marcellis de Swart bij zijn terugkeer uit Rusland in januari 1761 aan de vergadering stuurde. De Swart maakte melding van het ordinaris present van afscheid ter waarde van 3.000 roebel dat hem door het Russische 'rijkscollege van buitenlandse zaken' was gegeven. De teruggekeerde envoyé liet weten het present te hebben ontvangen in twee wisselbrieven op Amsterdam, respectievelijk ter waarde van 2.000 en van 700 roebels. Het verschil van 300 roebels verklaarde

181 NA, SG, inv.nr. 3379, fol. 21 (5 januari 1713).

Afb. 1.43 Keten van Lodewijk XIII, koning van Frankrijk, in 1639 vereerd aan Maarten Harpertsz. Tromp. Door Guillaume Dupré, 1623. Goud, medaille: 61 mm, keten: 168,52 gram. [Geldmuseum, Utrecht]

De Swart als volgt: ‘hebbende het gemelte collegie de precautie gehad de aen de somme van roebels 3000 manqueerende roebels 300 of tien per cento, die volgens de etiquette aldaer als een contrapresent aen het gemelte collegie moesten uijtgekeert worden, van de somme van roebels 3000 af te korten en in te houden’. De Swart kreeg toestemming om het present te mogen behouden en het contrapresent te declareren.¹⁸²

Presenten voor verdienste

Naast een aantal ridderorden en diploma's van adelsverheffingen zijn er ook enkele voorbeelden bewaard gebleven van presenten, die door buitenlandse vorsten vanwege bijzondere verdiensten werden verleend. De bekendste voorbeelden stammen uit de maritieme sfeer. Soms gaat het om de oorspronkelijke presenten zelf, in andere gevallen om afbeeldingen ervan. Zo bevindt zich in het Geldmuseum te Utrecht de gouden keten die de Franse koning Lodewijk XIII in 1639 aan Maarten Harpertsz. Tromp schonk ter gelegenheid van zijn klinkende overwinning op de Spaanse vloot in de slag bij Duins. Aan de ketting hangt een gegoten medaille met

¹⁸² NA, SG, inv.nr. 3553, fol. 86 (23 januari 1761).

Afb. 1.44 Keten die Johan Evertsen in 1659 van de Deense koning Frederik III ontving. Willem Hendrik Hoogkamer, 1820. Aquatint. [Uit: J.C. de Jonge, *Levensbeschrijving*]

het portret van de koning vervaardigd door de befaamde Franse medailleur Guillaume Dupré (1574-1647). Het omschrift luidt LVDOVIC. XIII D.G. FRANCOR. ET NAVARÆ REX. Op de keerzijde is de zittende Gerechtigheid afgebeeld met weegschaal en zwaard in handen. Het omschrift luidt VT·GENTES·TOLLAT·QVE·PREMAT·QVE (*opdat zij mensen verheft en neerdrukt*). In de afsnede staat het jaartal 1623 (afb. 1.43).¹⁸³ De aan Tromp verleende keten lijkt de enige die tegenwoordig van Lodewijk XIII bewaard is gebleven. Ook Michiel de Ruyter werd door de Franse koning met een gouden keten vereerd: toen hij in 1666 werd benoemd in de Orde van

183 Geldmuseum Utrecht, inv.nr. 1975-0812: 61 mm; 168,52 gram.

Afb. 1.45 Michiel Adriaensz. de Ruyter. Door Hendrick Berckman, 1660. Olieverf op paneel, 85,5 x 69,5 cm. De Ruyter draagt de ketting met de met diamanten en een parel afgezette medaille die hij in 1659 van de Deense koning Frederik III ontving. [Zeeuws maritiem muZEEum]

de Heilige Michael ontving hij tegelijkertijd een gouden ketting, waaraan een met diamanten afgezet portret van Lodewijk XIV hing.¹⁸⁴

Ook tijdens de Noordse Oorlog (1655-1660), toen de Staatse vloot aan Deense zijde tegen Zweden streed, werden aan verschillende Nederlandse vlootvoogden kostbare vereringen gegeven. Op 20 december 1659 ontvingen Michiel de Ruyter en Johan Evertsen uit handen van de Deense admiraal Henrik Bjelke een gouden keten, waaraan een door Johannes Blum vervaardigde medaille van koning Frederik III hing.¹⁸⁵ Van de aan Evertsen uitgereikte medaille liet J.C. de Jonge in 1820 een gravure maken, vervaardigd naar het origineel dat zich toentertijd nog in familiebezit bevond (afb. 1.44). Het aan de Ruyter geschonken exemplaar was aanzienlijk fraaier dan het aan Evertsen geschonken present: de medaille was afgezet met 42 diamanten, terwijl aan de onderzijde een parel was bevestigd. De Ruyter liet zich in 1664 door Hendrick Berckman met zijn Deense keten portretteren (afb. 1.45). Korte tijd na het verlenen van de kostbare keten verhieft Frederik III de Nederlandse vlootvoogd in de adelstand. Op het door Berckman geschilderde portret is De Ruyters wapen in de linker bovenhoek uitgebeeld.¹⁸⁶

Conclusie

Na het vertrek van Anjou en Leicester namen de gewesten de soevereiniteit op zich, waarbij zij een aantal zaken van algemeen belang delegeerden aan generaliteitsinstellingen zoals de Raad van State en de Staten-Generaal. Tot de belangrijkste taken die op den duur door de Staten-Generaal werden verricht, hoorden de zorg voor de gemeenschappelijke verdediging én de contacten met buitenlandse hoven. Taken waaraan het verlenen van presenten en vereringen haast onlosmakelijk was verbonden. Na het eerste kwart van de zeventiende eeuw groeiden keten, ketting en medaille uit tot het standaard present. Anders dan tegenwoordig werden dergelijke vereringen niet bewust ingesteld. Ook waren het niet uitsluitend de Staten-Generaal die vereringen gaven: naast de gewesten zelf, schonken ook generaliteitsinstellingen als de Raad van State en de admiraliteiten, de handelscompagnieën VOC en WIC en de prinsen uit het Huis Oranje-Nassau bij wijze van verering kettingen en medailles. Op generaliteitsniveau lijkt de Raad van State daarbij een voortrekkersrol te hebben gespeeld. In augustus 1594 lieten de Staten-Generaal voor de eerste maal zelf een triomfpenning slaan; vóór die tijd had de Raad van State die stap al twee maal gezet. Het lijkt erop dat de Hoog Mogende Heren de praktijk van

184 NA, De Ruyter, inv.nr. 184. In de oorkonde van 20 augustus 1666 is sprake van 'son [GS: van Lodewijk XIV] pourtraict enirchz de diamante et d'une chaisne dor'. De oorkonde voorzag ook in de vererving van de keten op De Ruyters bij naam genoemde zoon Engel.

185 Van Loon, *Historipenningen*, II, 449; De Jonge, *Levens-beschrijving*, 190 e.v.; Brandt, *Leven*, 199.

186 Zie voor het door De Ruyter gevoerde wapen Van Luttervelt, 'Herinneringen', 43 e.v.

de Raad volgden, want net als de Raad lieten de Staten-Generaal afslagen maken om onder de eigen gedeputeerden uit te delen. In het laatste decennium van de zestiende eeuw gaf de Raad de ijzersnijder van de Munt te Dordrecht nog verschillende malen opdracht om triomfpenningen te slaan, maar daarna lijken de Staten-Generaal deze rol over te hebben genomen. De enige triomfpenning die de Raad van State in de zeventiende eeuw nog bestelde, was de penning op het sluiten van het Twaalfjarig Bestand en de verdragen met Engeland en Frankrijk.

Tot ver na het midden van de zeventiende eeuw is er sprake van een tamelijk onduidelijke situatie, met name op het gebied van beloningen voor verdienste in de maritieme sfeer, waar admiraliteiten, gewesten en Staten-Generaal soms met elkaar lijken te wedijveren. Zo vereerden de Staten van Holland in 1639 en 1640 Tromp en De With met een keten, boven hetgeen zij van de Staten-Generaal ontvingen. In andere gevallen is er echter sprake van overleg en samenwerking: zo kwam het voor dat iemand van het ene college een medaille ontving om gehangen te worden aan de ketting die hem vanwege hetzelfde feit door een andere instelling was geschonken. Daarbij is het volstrekt onduidelijk wie het voortouw nam en om welke reden dat geschiedde.

Met hun republikeinse constitutie vormden de Noordelijke Nederlanden een vreemde eend in de bijt van het door koninkrijken en vorstendommen bevolkte Europa van het Ancien Regime. Hier beschikten de regerende vorstenhuizen over middelen om hun gezag te versterken en vooraanstaande onderdanen aan zich te binden, die in de Republiek ten enenmale ontbraken: zo konden zij mensen in ridderlijke orden opnemen en in de adelstand verheffen.

Oorspronkelijk was de ridderlijke orde niet een beloning voor verdienste, maar een gemeenschap van adellijke ridders die door een eed van trouw aan de grootmeester van de orde waren verbonden. In een aantal orden werden ook Nederlanders opgenomen, in dit geval wel bij wijze van onderscheiding voor bewezen of te bewijzen diensten. Naast de Deense Orde van de Olifant was het vooral de Franse Orde van de Heilige Michael die veelvuldig aan Staatse onderdanen werd verleend. Onder de ridders vinden we belangrijke zeehelden als De Ruyter, Tromp en Witte de With, maar ook de landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt, Constantijn Huygens en de dichter P.C. Hooft. Voorafgaand aan opname in de orde vond verheffing in de adelstand plaats. Voor de Nederlandse ontvangers was het eerste interessanter dan het laatste, omdat buitenlandse adelsverheffing in de Republiek in feite niet werden erkend.

In andere landen zoals Engeland, het Duitse Rijk en de Scandinavische koninkrijken was verheffing in de adelstand geen voorbereiding op opname in een ridderorde, maar een op zichzelf staand eerbewijs.

Vanaf het laatste decennium van de zestiende eeuw onderhield de Republiek contacten met de belangrijkste West-Europese hoven. Na de sluiting van het Twaalfjarig Bestand breidde het aantal contacten zich gestaag uit en werden zij te-

gelijktijd ook veel intensiever. De Republiek werd daarmee een belangrijke deelnemer aan het internationale diplomatieke verkeer en kreeg te maken met de daar geldende mores. Toch groeide binnen de Republiek het verzet tegen een van de aspecten van deze mores: de geschenken die door buitenlandse hoven aan Staatse gezanten werden gegeven. In 1651 verboden de Hoog Mogende Heren het aannemen van geschenken zelfs volledig. Na lang wikken en wegen werd het verbod in 1675 afgezwakt, waarbij een uitzondering werd gemaakt voor het 'ordinaris afscheidsgeschenk' aan de vertrekkende gezant. Voorwaarde was daarbij wel dat de gezant na terugkeer in de vergadering melding maakte van de ontvangst van het geschenk, waarna de Hoog Mogende Heren bepaalden of het definitief aanvaard mocht worden. Zodoende zijn we vrij goed op de hoogte van de presenten die in het laatste kwart van de zeventiende en in de achttiende eeuw aan Staatse gezanten werden meegegeven.

Duidelijk is dat overal de waarde van het gegeven present afhankelijk was van de rang van de gezant: de verering aan de ambassadeur was groter dan die aan de extraordinaris envoyé, die op zijn beurt een kostbaarder geschenk ontving dan de minister of de resident.

De vorm van het present kon erg variëren. Soms bestond het uit een bedrag in geld, zoals in Rusland en Engeland, of uit een aantal goudstaafjes, zoals in Portugal. Vaker werden sieraden of kunstvoorwerpen geschonken, zoals medaillons, ringen en snuifdozen. Doorgaans waren deze afgezet met briljanten of parels en meestal waren ze voorzien van het portret of het monogram van de vorst die het geschenk gaf. Minder vaak werden serviezen van edelmetaal of porselein, gouden medailles en tapijten geschonken. Een opvallende afwezige is de gouden keten, die in de Republiek het standaard geschenk vormde.

Naast het 'ordinaris afscheidspresent' ontvingen de Staatse gezanten in het buitenland ook steeds vaker bijzondere presenten die te maken hadden met gebeurtenissen aan het hof van de vorst, zoals geboorte, huwelijk, inhuldiging en overlijden. Het geschenk bij uitstek werd op den duur de speciaal voor de gelegenheid geslagen herinneringsmedaille, die in goud of zilver werd geschonken en waarvan de waarde kon oplopen tot ver boven de 30 dukaten. Ofschoon dergelijke presenten niet onder de resolutie van 1675 vielen, verleenden de Staten-Generaal bijna altijd toestemming om ze aan te mogen nemen. In een aantal gevallen verwees de gezant bij het indienen van zijn verzoek naar voorgangers aan wie in het verleden toestemming was gegeven om vergelijkbare geschenken te mogen behouden.

Onlosmakelijk met het afscheidspresent verbonden was het contrapresent, een verering die de vertrekkende gezant aan het hofpersoneel en andere bedienden aanbod. Bij terugkomst in de Republiek declareerde hij bij de Staten-Generaal de waarde van het contrapresent. In de achttiende eeuw werd het contrapresent in Rusland zelfs ingehouden op het afscheidsgeschenk dat aan de gezant werd aangeboden.

Naast adelsverheffingen en benoemingen in ridderorden, en naast de presenten aan Staatse gezanten zijn er nog enkele voorbeelden bewaard gebleven van door buitenlandse vorsten gegeven vereringen in verband met verdienste. Vaak hadden deze de vorm van een gouden ketting met een portretmedaillon.